

Turističko-geografska obilježja Bliskog Istoka

Krolo, Bernarda

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:465502>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Bernarda Krolo

Turističko-geografska obilježja Bliskog Istoka

Prvostupnički rad

Mentor: doc.dr.sc. Ivan Šulc

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2022.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Turističko-geografska obilježja Bliskog Istoka

Bernarda Krolo

Izvadak: Bliski Istok regija je duge povijesti, puna etničkih, vjerskih, socioekonomskih i teritorijalnih rascjepa i sukoba. Unatoč nestabilnoj političkoj situaciji i ratnim sukobima u njoj i susjednim državama, ova regija svake godina pokazuje izvanredne turističke rezultate izuzmemo li 2020. godinu kada je došlo do ograničenja turističkih kretanja. Atraktivni kulturni faktori imaju glavnu ulogu u turističkom razvoju država arapskog svijeta te su se upravo u ovom dijelu svijeta razvile prve svjetske velike civilizacije i desili neki od najvažnijih svjetskih povijesnih događaja. Atraktivnost i jedinstvenost regije očituje se u arapskoj povijesti i kulturi koja se miješa sa modernim urbanim centrima koji privlače milijune turista svake godine. Bliski istok turistička je regija raznolike turističke ponude. Spoj vjerskog, kupališnog, *shopping* - turizma i kulturno - povijesnih spomenika, osigurava Bliskom istoku različitu paletu za zadovoljavanje turističkih potreba te se u tome očituje potencijal ove regije za turistički razvoj u godinama koje slijede. Budućnost bliskoistočnog turizma leži u otvaranju arapskih država svjetskom tržištu i stabilizaciji političke situacije koja će dovesti do međuregionalne odnosno međunarodne suradnje za kvalitetan i stabilan turizam.

37 stranica, 16 grafičkih priloga, 3 tablice, 56 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: turizam, Bliski istok, turistički pokazatelji, turističke atrakcije, razvoj

Voditelj: doc. dr. sc. Ivan Šulc

Tema prihvaćena: 13. 1. 2022.

Datum obrane: 22. 9. 2022.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

Characteristics of tourism in the Middle East

Bernarda Krolo

Abstract: The Middle East is a region with a long history, full of ethnic, religious, socioeconomic and territorial divisions and conflicts. Despite the unstable political situation and war conflicts in it and neighboring countries, this region shows extraordinary tourism results every year, except for 2020, when tourist movements were restricted. Attractive cultural factors play a major role in the tourism development of the countries of the Arab world, and it is in this part of the world that the world's first great civilizations developed and some of the world's most important historical events took place. The attractiveness and uniqueness of the region is reflected in the Arab history and culture that mixes with modern urban centers that attract millions of tourists every year. The Middle East is a tourist region with a diverse tourist offer. The combination of religious, beach, shopping-tourism and cultural-historical monuments provides the Middle East with a different palette for meeting tourist needs, and this shows the potential of this region for tourism development in the years to come. The future of Middle Eastern tourism lies in the opening of the Arab countries to the world market and the stabilization of the political situation, which will lead to interregional or international cooperation for quality and stable tourism.

37 pages, 16 figures, 3 tables, 56 references; original in Croatian

Keywords: tourism, Middle East, tourist indicators, tourist attractions, development

Supervisor: Ivan Šulc, PhD, Assistant Professor

Undergraduate Thesis title accepted: 13/01/2022

Undergraduate Thesis defense: 22/09/2022

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PRIRODNO-GEOGRAFSKA OBILJEŽJA BLISKOG ISTOKA.....	2
3. GEOGRAFSKI POLOŽAJ REGIJE.....	3
3.1. Prometno-geografski položaj Bliskog istoka.....	4
4. TURISTIČKE ATRAKCIJE BLISKOG ISTOKA	5
4.1. Prirodne turističke atrakcije Bliskog istoka.....	6
4.2. Stvorene turističke atrakcije Bliskog istoka	8
4.3. Arapski poluotok	9
4.4. Egipat i Libija	12
4.5. Azijsko Sredozemlje.....	14
5. TURISTIČKI POKAZATELJI.....	15
5.1. Turistički dolasci i turistička noćenja.....	15
5.2. Prihodi od turizma	20
5.3. Zaposlenost u turizmu	22
5.4. Smještajni objekti i broj turističkih noćenja.....	23
5.5. Komunikacijski faktori.....	25
6. STUDIJE SLUČAJA: DUBAI I MEKA	26
7. BUDĆNOST TURIZMA BLISKOG ISTOKA.....	29
8. ZAKLJUČAK.....	31
POPIS LITERATURE	33
POPIS IZVORA.....	34
POPIS SLIKA I TABLICA.....	IV

1. UVOD

Bliski istok, prema definiciji Svjetske turističke organizacije Ujedinjenih naroda (UNWTO), uključuje sljedeće države: Bahrein, Egipat, Irak, Jordan, Kuvajt, Libanon, Libija, Oman, Palestina, Katar, Saudijska Arabija, Sirija, Ujedinjeni Arapski Emirati i Jemen. Bliski Istok je regija duge povijesti, puna etničkih, vjerskih, socioekonomskih i teritorijalnih rascjepa i sukoba. Usprkos tome, 2019. godine Bliski istok je bila najbrže rastuća regija po broju turističkih dolazaka i zaradi od turizma (UNWTO, 2020). Države Bliskog istoka su većinom gospodarski orijentirane na eksploataciju i izvoz nafte zbog velikih nalazišta navedene sirovine na tom području. Međutim, bez obzira na bogatstvo od izvoza nafte, bliskoistočne zemlje zaostaju u gospodarskom razvoju s obzirom na ostatak svijeta. Glavni faktori razvoja turizma ove regije su klima, reljef, povijest, vjerska hodočašća, očuvan tradicionalni način život naroda na tom prostoru, arhitektura te kulturne atrakcije. Vlade država Bliskog istoka smatrale su turizam kulturno nepoželjnim i ekonomski nepotrebnim kroz dug vremenski period. Činjenica je da su dolasci stranih državljani bili obeshrabreni političkom situacijom, ratnim sukobima te strahom od terorizma od sredine 20. stoljeća (Kovjanic, 2014). Rušenjem autoritativnih i diktatorskih režima u pojedinim bliskoistočnim državama te demokratizacijom političkih sustava, došlo je do orijentacije na turističke djelatnosti te do razvoja turizma (Curić i dr., 2013). Države Arapskoga zaljeva (Saudijska Arabija, UAE, Katar, Bahrein) su zahvaljujući izgradnji infrastrukture te kulturnim atrakcijama uspjele osnažiti turistički razvoj, dok s druge strane države s političkim, kulturnim i gospodarskim problemima, unatoč prirodnim i kulturnim faktorima s potencijalom za turizam, nisu uspjele valorizirati svoje atrakcije za turistički razvoj. Turizam danas predstavlja jednu od najprofitabilnijih djelatnosti svjetske ekonomije.

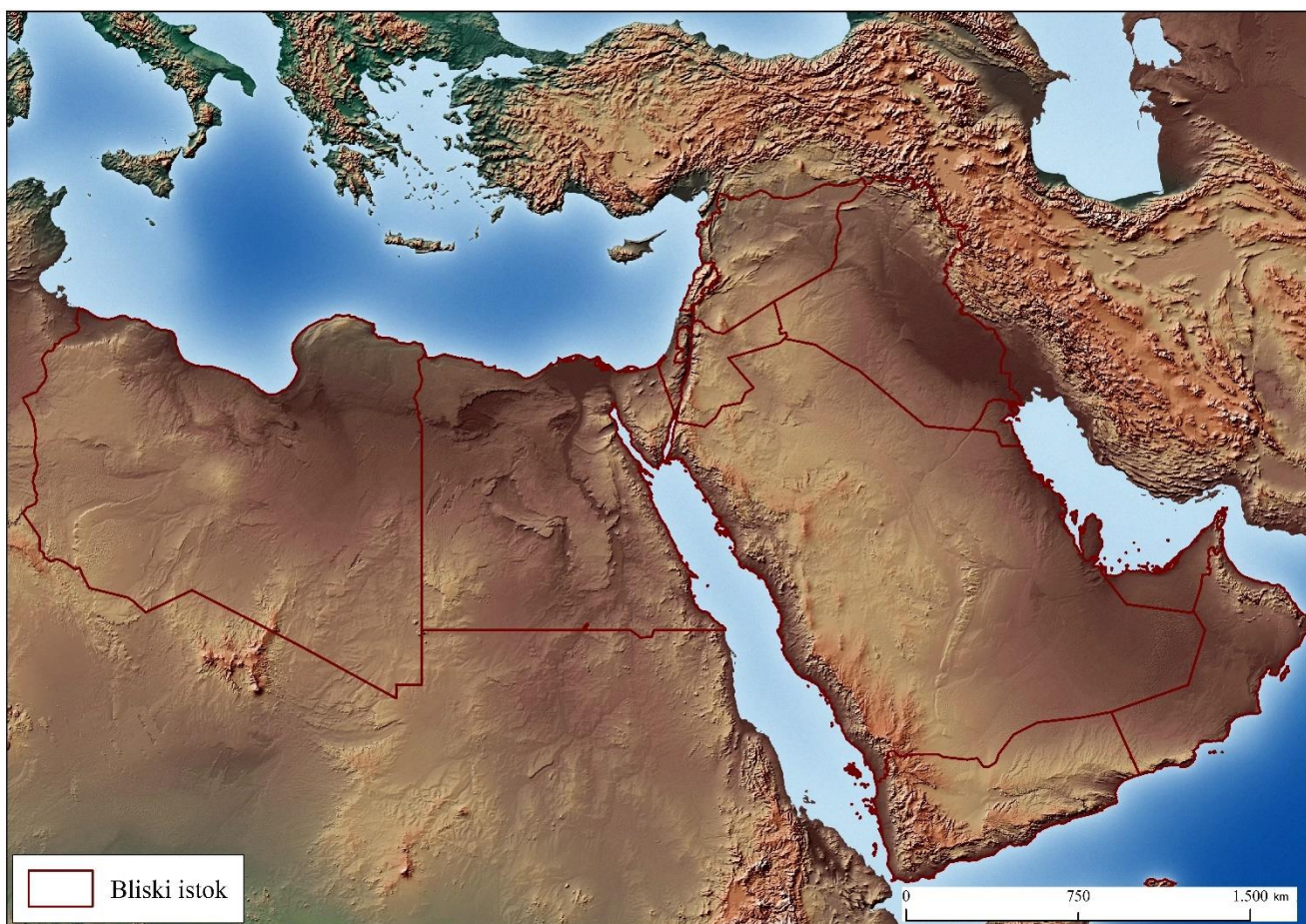
Cilj ovoga rada jest prikazati povezanost geografskih obilježja i turističkih pokazatelja na području turističke regije Bliski Istok. Detaljnije će se analizirati turističke atrakcije i turistički pokazatelji u državama Bliskog istoka. Također, raspravit će se o budućnosti daljnjeg razvoja turizma toga prostora te naglasiti faktori koji pozitivno ili negativno utječu odnosno će utjecati na turistički razvoj.

Metode korištene u radu su prikupljanje i analiza dostupne znanstvene i stručne literature i izvora, interpretacija statističkih podataka te kartografska vizualizacija u GIS-u. Podaci koji su korišteni za izradu karata, dijagrama i tablica preuzeti su s internetskih stranica poput UNWTO-a, Svjetske banke te Svjetskog vijeća za putovanje i turizam. Zbog nedostatka statističkih podataka, kod analize turističkih pokazatelja nije bilo moguće prikazati podatke za sve države na području Bliskog istoka.

2. PRIRODNO-GEOGRAFSKA OBILJEŽJA BLISKOG ISTOKA

Jedan od privlačnih turističkih čimbenika države odnosno regije je uz kulturne atrakcije i prirodna osnova odnosno prirodne atrakcije. Već su u prvim oblicima turizma u antičkom razdoblju, elementi prirodne osnove predstavljali motiv putovanja i boravka (Vojnović, 2017). Elementi prirodne osnove su: reljef, klima, vode, tlo, vegetacija i životinjski svijet. Navedeni elementi se ujedno i valoriziraju kao turistički resursi za promociju turističke destinacije.

Četvrtinu bliskoistočnog prostora zauzima Arapski poluotok. Bliskoistočna regija je pretežno zaravnjen prostor zbog velike rasprostranjenosti pustinja i polupustinja te je pejzaž poprilično jednoličan (Curić i dr., 2013). Najpoznatije pješčano prostranstvo Arapskog poluotoka jest na jugu Saudijske Arabije, pustinja Ar Rub 'al Khali, u prijevodu Prazna četvrt. Izdizanje reljefa proteže se duž velikog dijela obale Crvenog mora (planine Hejaz i Asir) i blizu obale Perzijskog zaljeva u Omanu (Maljković i dr., 2016). Afričkim državama Egipat i Libija se proteže najveća pustinja svijeta Sahara (sl. 1.). Geomorfološki elementi ovog prostora su rijetki i slabo valorizirani u turističke svrhe. Veliki dio regije ima oskudnu vegetaciju te malo životinjskih vrsta upravo zbog pustinjskog krajolika.

Sl. 1. Reljef Bliskog istok
Izvor: ShadedRelief (n.d), DIVA-GIS (n.d.)

U klimatskom pogledu, prema Köppenovoj klasifikaciji klime najveći dio bliskoistočnog prostora ima vruću pustinjsku klimu (BWh) s padalinama u obliku kratkotrajnih pljuskova, dok maleni dio uz obalu Sredozemnog mora ima mediteransku klimu s vrućim ljetom (Csa) s najvećom količinom padalina (oko 380mm) u hladnom dijelu godine (Šegota i Filipčić, 1996). Razvoju turizma pogoduje veliki broj sunčanih sati te velike temperature uglavnom nisu ograničavajući faktor jer je zbog suhog zraka vrlo slabo izražena sparina (Curić i dr., 2013). Povezano s klimom, hidrografska mreža Bliskog istoka nije gusta. Za razvoj turizma, ponajviše kupališnog, najvažnija su mora: Crveno i Sredozemno more na čijim je obalama kupališni turizam najviše razvijen te Perzijski i Omanski zaljev. Podmorja Crvenog mora i Perzijskog zaljeva obiluju koraljnim grebenima koji im povećavaju turističku atraktivnost (Curić i dr., 2013). Riječna mreža je slabo razvijena. Egipatska rijeka Nil te mezopotamske rijeke Eufrat i Tigris najveće su tekućice ovoga dijela svijeta. Ovaj dio svijeta na plodnim nizinama rijeka Eufrat i Tigris smatra se kolijevkom civilizacije jer su u Mezopotamiji obitali i razvijali se veliki narodi i carstva. Danas o njima i njihovim plodnim ravninama ovisi veliki broj stanovnika (Egipat, Irak, Sirija). Upravo je povijesna uloga ovih rijeka privlačni čimbenik zbog kojih turisti dolaze.

Zbog suhe i vruće klime, pustinjskog pejzaža te nedostatka riječnih sustava, vegetacijski pokrov je slab ili ga uopće nema te je povezano s tim malen broj životinjskih vrsta. U pustinjama su najvažniji izvori vegetacije oaze sa niskim grmljem te drvećem poput palmi i drvom *ghaf* koje je važan izvor stočne hrane i drva za ogrjev (Maljković i dr., 2016). Zapadni primorski krajevi imaju tipičnu sredozemnu vegetaciju (mediteransko bilje, borovi, makija) (Ghazanfar i Daniel, 2016). Od životinjskog svijeta valja navesti jednogrbu i dvogrbu deve koje su u pustinjama postale domaće životinje te su također i velika turistička atrakcija. Veliki problem ovoga dijela svijeta je dezertifikacija odnosno degradacija tla u sušnim i polusušnim dijelovima svijeta.

3. GEOGRAFSKI POLOŽAJ REGIJE

Bliski istok je geografska i kulturna regija koja se nalazi u Jugozapadnoj Aziji, ali također i u dijelovima Sjeverne Afrike (sl. 2.). Proteže se od Crnog mora na sjeveru do Arapskog mora na jugu te od Sredozemnog mora i sjeveroistočnog dijela Sahare na zapadu do iranskih planina na istoku (Emberling, 2010). Primjećuje se da geografska regija Bliski istok ima veći prostorni obuhvat nego turistička regija Bliski istok. Turistička regija Bliski istok obuhvaća države na području Arapskog poluotoka, Mezopotamije (današnji Irak), Levanta

(izuzev Izraela) te Egipat i Libiju u sjevernoj Africi, a ne obuhvaća Tursku, Iran i Cipar. Jedan od razloga ovakve turističke regionalizacija rezultat je društveno-geografskih čimbenika te političke stabilnosti u navedenim državama (Klarić, 2005). Geografski položaj Bliskog istoka kada se promatra s gledišta turizma je relativno povoljan. Regija ima izlaz na 4 mora: Sredozemno, Crveno, Arapsko more te Perzijski zaljev. Također, Mezopotamija, koja se smatra kolijevkom civilizacije, je turistička atrakcija te je dio regije. Unutrašnjost regije nije povoljna za turističku valorizaciju zbog pustinja i polupustinja.

Sl. 2. Geografski položaj turističke regije Bliski istok unutar geografske regije Bliski istok
Izvor: DIVA-GIS (n.d.)

3.1. Prometno-geografski položaj Bliskog istoka

Promet ima zadaću da povezuje određeni prostor odnosno da povezuje ljude, a također predstavlja i jedan od najznačajnijih razvojnih čimbenika na svijetu. Jedan od čimbenika uspješnog turističkog razvoja države odnosno regije jest prometna povezanost kako unutar regije tako i povezanost regije s ostatkom svijeta. Dobrim prometno-geografskim položajem smatra se da je određena regija odnosno destinacija u centru važnih prometnih pravaca: kopnenih, vodenih i zračnih pravaca. S druge strane postoje čimbenici zbog kojih destinacija

ne može ostvariti dobar prometno-geografski položaj. To se prvenstveno odnosi na destinacije odnosno regije koje su na periferiji geografskog prostora ili su izolirane prirodnih barijerama.

Bliski istok sa svojim geografskim položajem na dodiru tri kontinenta: Europe, Azije i Afrike ima odličan strateški položaj za svjetsku trgovinu što je donijelo beneficije razvoju gospodarstava država u regiji (Khan, 2013). Regija povezuje Arapsko i Sredozemno more preko Sueskog kanala i Crvenog mora sa sofisticiranim lučkim uslugama kojima je olakšana globalizacija i prekogranično kretanje robe, usluga i ljudi u zemlje regije (IRU, 2009) što je također vrlo važan faktor u razvoju turizma u toj regiji. Položaj u blizini europskih emitivnih turističkih destinacija ima veliku ulogu u turističkom razvoju bliskoistočne turističke regije (Curić i dr., 2013) Također, kako bi se iskoristio ovaj strateški položaj arapskog svijeta, mnoge bliskoistočne države moderniziraju svoju postojeću infrastrukturu i objekte zračnih luka s ciljem jačanja regionalnih i međunarodnih čvorišta za kretanje putnika i tereta. Iz tog razloga, na području Bliskog istoka nalaze se međunarodne zračne luke poput zračne luke Dubai, zračne luke Dammam i zračne luke Doha Hamad koje povezuju Bliski istok s Europom, Azijom i Australijom. Avioprijevoznika u ovom dijelu svijeta ima 24 od kojih su najveći Emirates, Qatar Airways, Etihad Airways, flydubai i Oman Air (AirMundo, 2020). Unatoč stalnim naporima da se modernizira i proširi cestovna mreža u većini arapskih zemalja, cestovna mreža pati od lošeg održavanja i ne zadovoljava potrebe modernog gospodarstva i učinkovitog kopnenog prometa, posebno u siromašnijim arapskim zemljama (Khan, 2013). Države Bliskog istoka unutar regije povezuje Međunarodna cestovna mreža Arab Mashreq (UN, 2001).

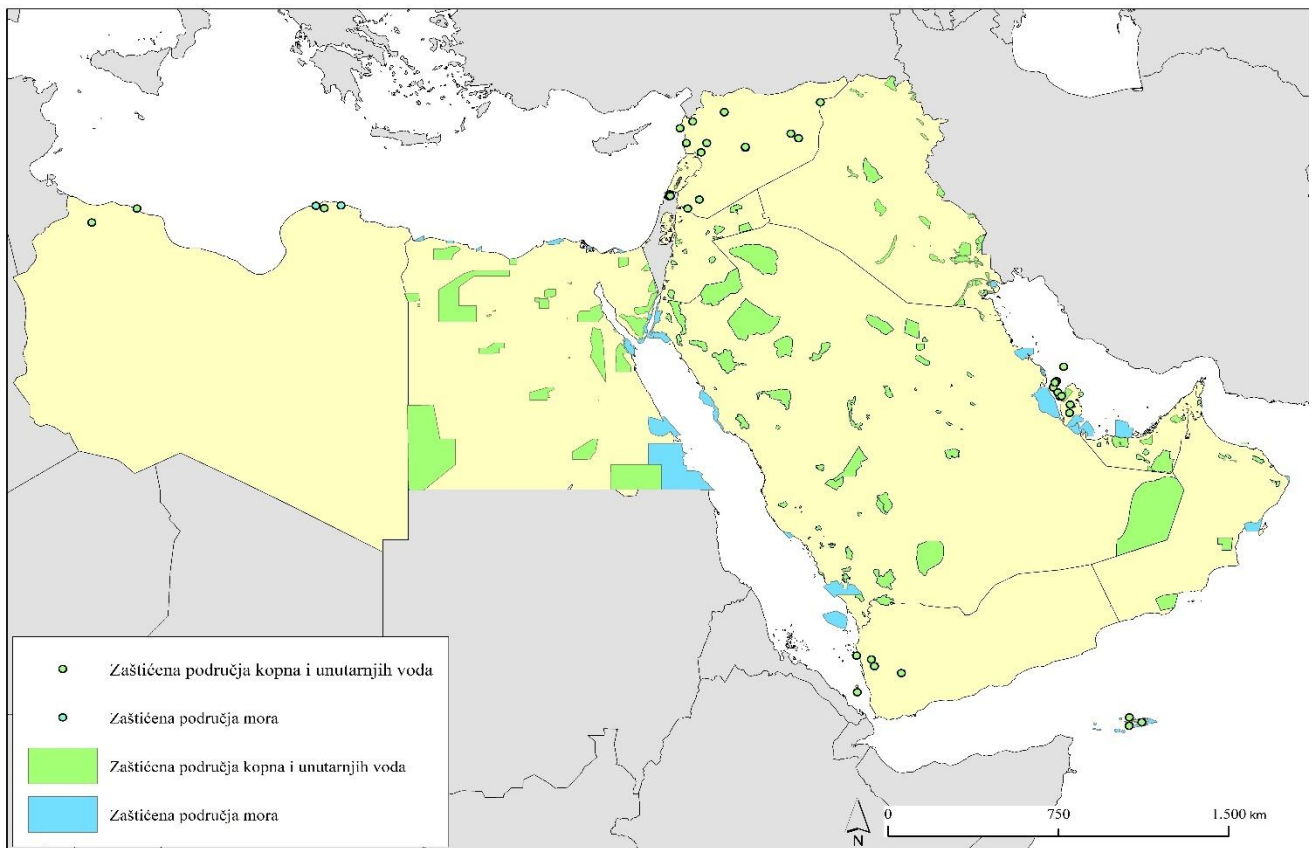
4. TURISTIČKE ATRAKCIJE BLISKOG ISTOKA

Dolazak turista u određenu destinaciju ovisi o količini turističkih atrakcija koje su u destinaciji odnosno u blizini destinacije. Iz tog razloga, turizam se može razvijati u područjima s potencijalnim ili realnim turističkim atrakcijama iz čega se može zaključiti da atrakcije u turističkom gospodarstvu imaju funkciju „sirovine“ tj. atrakcije su njegov temeljni resurs (Kušen, 2001). Kušen (2001.) klasificira turističke atrakcije na prirodne (geološke značajke prostora, klima, vode, biljni i životinjski svijet i zaštićena prirodna baština) i stvorene (zaštićena kulturno-povijesna baština, kultura života i rada, znamenite osobe i događaji, manifestacije, kulturne i vjerske ustanove, prirodna lječilišta, sportsko-rekreacijski objekti i tereni, turističke staze, putovi i ceste te atrakcije zbog atrakcija).

U ovom poglavlju detaljnije će se predstaviti prirodne te stvorene turističke atrakcije te analizirati opisati neke od najpopularnijih i najposjećenijih atrakcija na području Bliskog istoka.

4.1. Prirodne turističke atrakcije Bliskog istoka

Kao što je već navedeno, prirodne turističke atrakcije podrazumijevaju sljedeće grupe atrakcija: geološke značajke prostora, klima, vode, biljni i životinjski svijet i zaštićena prirodna baština (Kušen, 2001). Prirodne atrakcije su manje privlačan čimbenik od stvorenih prirodnih atrakcija u ovoj regiji. Što se tiče geoloških značajki prostora kao atrakcije, Bliski istok je pretežito zaravnjen pustinjski prostor te nema većih reljefnih cjelina koje bi privlačile turiste. Klimu se može smatrati privlačnim čimbenikom na obalama Sredozemnog mora gdje omogućuje razvoj kupališnog turizma ugodnom mediteranskom klimom. Biljni i životinjski svijet na Bliskom istoku nije bogat kao u ostatku svijeta te su najveća turistička atrakcija jednogrbne i dvogrbne deve.

Sl. 3. Zaštićena područja kopna, unutarnjih voda i mora u državama Bliskog istoka 2022.godine
Izvor: DIVA - GIS (n.d), UNEP-WCMC i IUCN (2022)

Zaštićena područja (kopno, more i unutarnje vode) Bliskog istoka zauzimaju 4,69 % odnosno 6 141 088 km² kopna regije te 1,52% odnosno 2 038 276 km² morske površine (UNEP-WCMC,2022) (sl.3.). Najveći broj zaštićenih područja ima najveća država regije Saudijska Arabija, a najmanji Libija. Zbog reljefnih obilježja te klime ovoga dijela svijeta, izuzetno je važno zaštititi floru i faunu od negativnog ljudskog utjecaja kako ne bi došlo do izumiranja vrsta.

Zaštićena prirodna baština odnosno područja detaljnije će se analizirati prema kategorijama međunarodne organizacije IUCN (*International Union for Conservation of Nature*). Broj zaštićenih područja na području regije Bliski istok je 396 (UNEP-WCMC, 2022)(tab. 1.). Veliki broj zaštićenog prostora (198 zaštićenih područja) ima nedefiniranu kategoriju što je 50% svih zaštićenih područja. Turizam temeljen na prirodnim bogatstvima jedan je od najučinkovitijih puteva za obrazovanje i svijest o okolišu, dok turističko iskustvo čini zanimljivim i ugodnim (Llewellyn, 2000). Politički problemi te sukobi u državama Bliskog istoka onemogućavaju veći fokus na turističku valorizaciju prirodnih bogatstava te veća ulaganja u zaštitu prirodnih područja. Ekoturizam može pružiti značajan poticaj i ekonomsko opravdanje za očuvanje prirode, budući da ovisi o održavanju netaknute prirode i uspješnih zajednica divljih biljaka i životinja (Al Omari, 2013).

Tab.1. Broj zaštićenih područja prema IUCN kategorijama u regiji Bliski istok 2022. godine

DRŽAVA	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI	NEPOZNATA KATEGORIJA	SVEUKUPNO
Bahrein	0	0	1	0	1	0	0	6	8
Egipat	5	0	2	2	2	3	9	27	50
Irak	0	0	2	0	1	0	0	20	23
Jordan	0	0	2	0	7	0	0	24	33
Libanon	0	18	0	0	0	0	0	9	27
Libija	0	0	2	0	1	0	0	2	5
Oman	0	1	0	0	15	0	5	4	25
Katar	0	0	0	0	0	0	0	14	14
Sirija	0	0	0	0	0	0	0	19	19
Saudijska Arabija	10	3	5	4	10	6	32	0	70
UAE	0	0	6	0	16	0	3	36	61
Jemen	0	0	0	0	0	0	0	10	10
Palestina	4	0	0	2	17	1	0	27	51
UKUPNO	19	22	20	8	69	10	49	198	396

*Ia - Strogi rezervat prirode, Ib - Područje divljine, II- Nacionalni park, III - Prirodni spomenik ili obilježje, IV - Područje upravljanja staništem ili vrstom, V - Zaštićeni kopneni/morski krajobraz, VI - Zaštićeno područje s održivim korištenjem prirodnih resursa

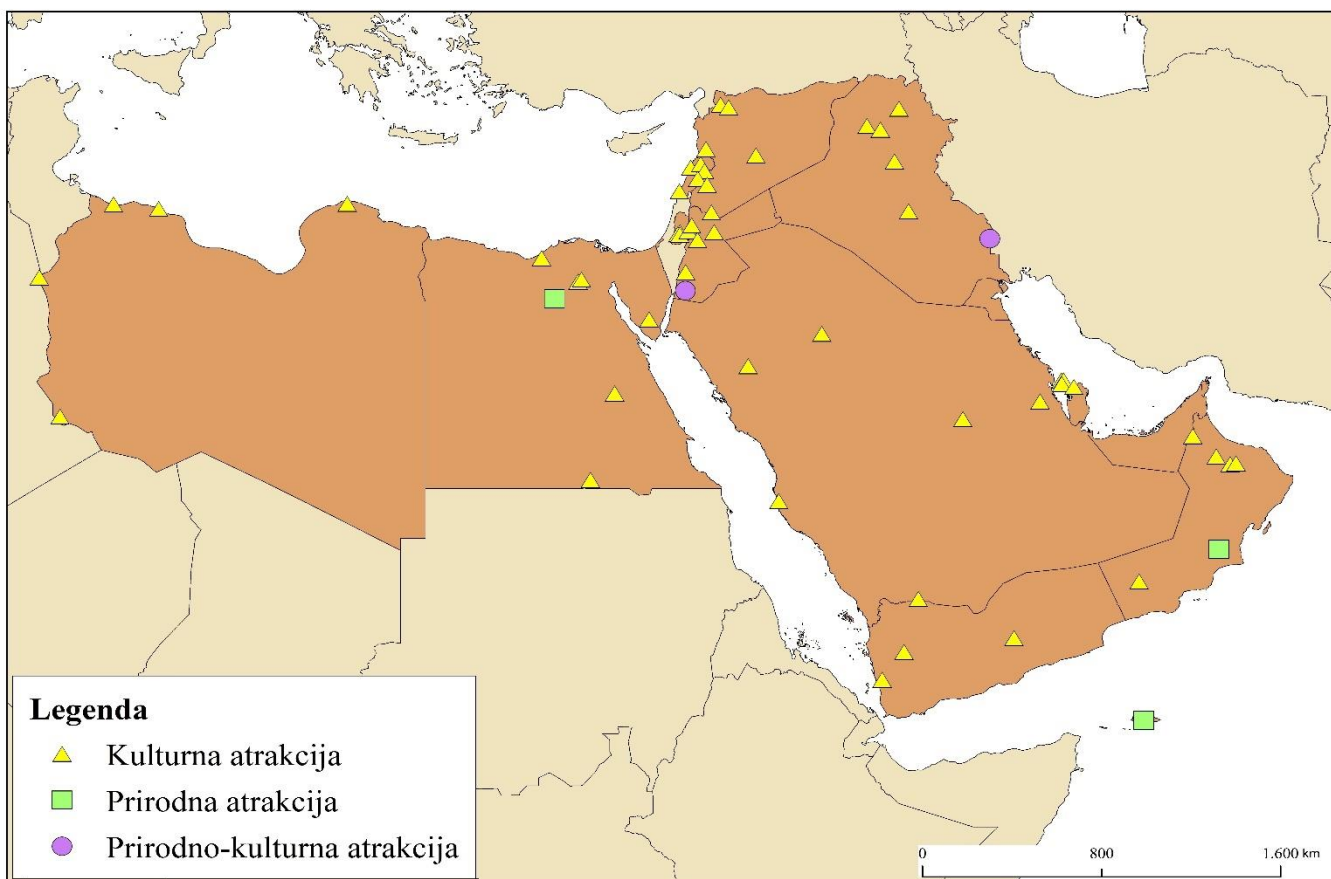
Izvor: UNEP-WCMC (2022)

4.2. Stvorene turističke atrakcije Bliskog istoka

Kušen (2001) navodi da su zaštićena kulturno-povijesna baština, kultura života i rada, znamenite osobe i događaji, manifestacije, kulturne i vjerske ustanove, prirodna lječilišta, sportsko-rekreacijski objekti i tereni, turističke staze, putovi i ceste te atrakcije zbog atrakcija stvorene turističke atrakcije. Turistička regija Bliski istok svoj turistički razvoj temelji na atraktivnim društvenim faktorima odnosno kulturno-povijesnim spomenicima te arheološkim lokalitetima iz različitih etapa razvoja ljudske civilizacije (Curić i dr., 2013). Zbog činjenice da su se na ovom prostoru iznjedrile najranije svjetske civilizacije i tri svjetske religije - judaizam, kršćanstvo i islam, prisutno je veliko bogatstvo kulturnih atrakcija. Međutim, kopnena kulturna putovanja nisu se razvila u istoj mjeri kao u Europi, zbog političke situacije u regiji (Boniface i Cooper, 2009).

Na Popisu svjetske baštine međunarodne organizacije UNESCO, nalazi se 59 atrakcija na području Bliskog istoka (UNESCO, 2022)(sl. 4.). Svjetska baština pod zaštitom UNESCO-a predstavlja lokalitete jedinstvene vrijednosti i ljepote. Kako bi kulturna ili prirodna atrakcija bila uvrštena na popis, treba proći stroge kriterije poput uvjeta da predstavljaju remek-djelo ljudskog genija ili da su prirodni fenomen izvanredne prirodne ljepote i estetske vrijednosti. Na Bliskom istoku 55 atrakcija je kulturnog tipa te po dvije atrakcije prirodnog te prirodno-kulturnog tipa. U cijeloj regiji, turizam zasnovan na prirodnim atrakcijama je slabo razvijen, a većina turističkih tura usmjerena je na arheologiju, drevne gradove, vjerske objekte, tradicionalne tržnice te seoski i urbani život arapskog stanovništva (Lew i dr., 2008). Od najvažnijih spomenika na Popisu svjetske i kulturne baštine može se izdvojiti grad Petra u Jordanu, grad Baalbek u Libanonu, arheološki lokalitet Abu Simbel te Keopsovu piramidu u Egiptu koji se također smatraju svjetskim čudima arhitekture i kulture. Na području države Irak postoje ostaci gradova drevnog Babilonskog carstva, Babilon i Ašur. Valorizacija kulturno-povijesnih spomenika je izuzetno važna za ovu regiju te upravo svoju turističku ponudu temelje na ostacima drevnih civilizacija.

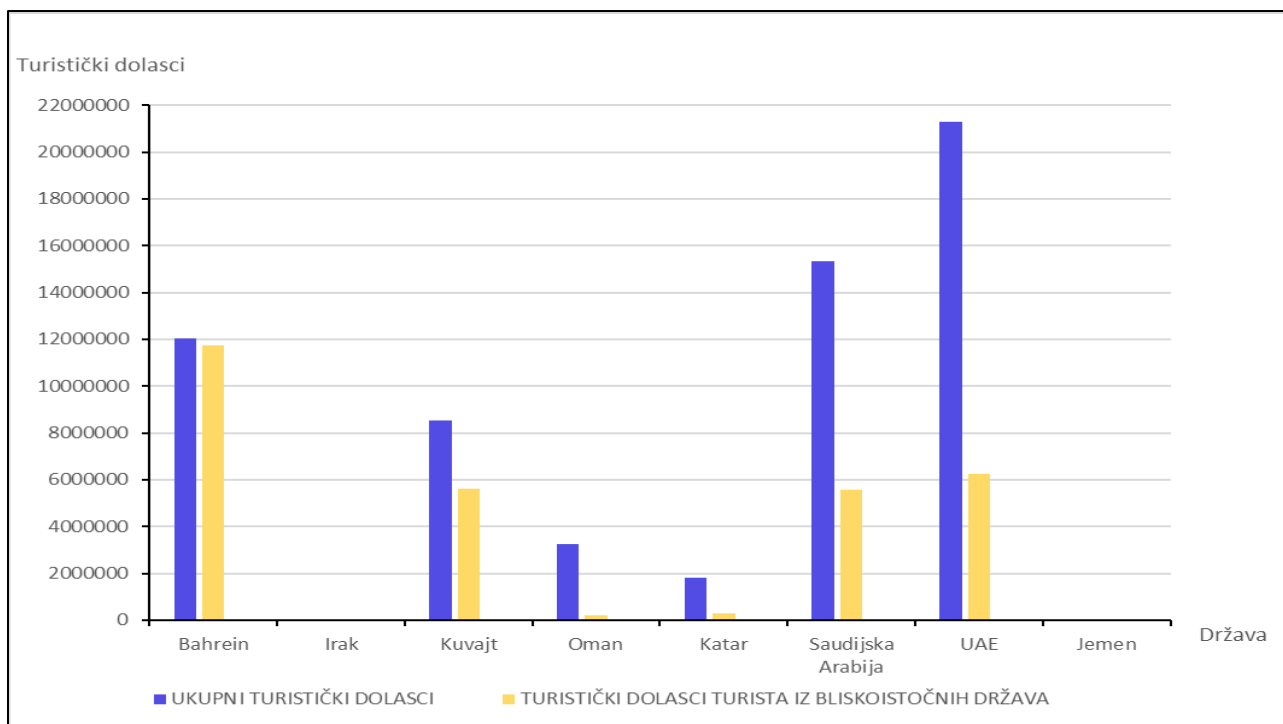
U idućim poglavljima поближе će se navesti važnije turističke atrakcije po državama Bliskog istoka.

Sl. 4. Turističke atrakcije Bliskog istok na UNESCO Popisu svjetske baštine 2022. godine
Izvor: UNESCO (2022)

4.3. Arapski poluotok

Na prostoru Arapskog poluotoka nalaze se Saudijska Arabija, Jemen, Oman, Ujedinjeni Arapski Emirati, Bahrein, Katar i Kuvajt (Hrvatska enciklopedija, 2021). Države Arapskog poluotoka svoja gospodarstva prvenstveno temelje na zalihama nafte, međutim one su svjesne da će izvori uskoro biti iscrpljeni te koriste svoja bogatstva za diverzifikaciju gospodarstava uključujući ulaganja u projekte povezane za turizam. Turistički procvat zemalja Arabije nije zabilježen nigdje drugdje u svijetu. Većina glavnih gradova sada se može pohvaliti najmodernijom infrastrukturom, marinama, luksuznim hotelima, trgovačkim centrima i drugim najsuvremenijim sadržajima koji privlače turiste (Boniface i Cooper, 2009). Svoj turistički razvoj države ovog dijela Bliskog istoka prvenstveno temelje na vjerskom turizmu, posebno Saudijska Arabija. Turizam se često povezuje s ponašanjem neprihvatljivim za islamsku kulturu te iz tog razloga neke zajednice ne prihvaćaju turiste koji nisu islamske vjeroispovijesti te je veliki broj turističkih dolazaka ostvaren domaćim turizmom (Zamani-Farahani i Henderson, 2009 prema Kovjanic, 2014) (sl. 5.).

Sl. 5. Ukupni turistički dolasci i turistički dolasci turista iz bliskoistočnih država u države Arapskog poluotoka 2018.godine
Izvor: UNWTO (2020)

Dva najvažnija grada islamske vjeroispovijesti, Meka i Medina se nalaze u Saudijskoj Arabiji. Meka je najvažnije islamsko hodočasničko središte svijeta koja za vrijeme hadža privlači veliki broj vjernika. Saudijska prijestolnica Riyadh ističe se mnoštvom lokacija koje svjedoče o bogatoj arapskoj povijesti. Tvrđava Diriyah gdje se osnovala prva arapska država na samom rubu grada te tvrđava Al Masmak u središtu Riyadha, ostaci su povijesne arapske države te saudijsko kulturološko blago (STA, n.d.). Zgrada *Kingdom Centre Tower* u kojoj se nalaze uredi, stambeni objekti i trgovački centri središte je poslovnog turizma Riyadha. Riva u gradu Jeddahu turistička je atrakcija koja svojim pejzažima, ugostiteljskim objektima, trgovinama, spektakularnim fontanama, od kojih je najpoznatija *King Fahd* i šetnicama privlači turiste (STA, n.d.). Također, Jeddah je važno odredišta poslovnog turizma (Curić i dr., 2013). Nadalje, pruža se mogućnost posjeta i avanturističkog iskustva saudijskih pustinja i oaza, posebno u najvećoj pustinji Rub' Al Khali. Ujedinjeni Arapski Emirati imaju najveći broj međunarodnih turista Arapskog poluotoka, a gradovi su izgubili tradicionalni izgled te su potpuno modernizirani s Dubajem, Abu Dhabijem i Sharjahom kao najbitnijim destinacijama ove države (Boniface i Cooper, 2009). Turistički razvoj se temelji na *shopping*-turizmu te poslovnom turizmu te se naziru oblici elitnog turizma zbog velikih ulaganja i modernizacije infrastrukture. Dubai je glavno središte noćnog i zabavnog života Bliskog istoka (Curić i dr., 2013) s luksuznim trgovačkim i ugostiteljskim objektima. Dubai se može pohvaliti brojnim

luksuznim odmaralištima poput Palm Jumeirah u Dubaiju - velikog tematskog parka i zatvorenog centra za zimske sportove (Boniface i Cooper, 2009). Najpoznatija turističke atrakcije Dubaija su Burj Khalifa - najviša građevina svijeta, *Dubai Mall* - središte *shopping*-turizma UAE te luksuzni hotel Burj Al Arab (TMW, n.d.). Prijestolnicu Abu Dhabi krase kulturno-povijesni pejzaži uz moderni centar grada. Kulturno-povijesni spomenici od kojih najpoznatiji Velika džamija šeika Zayeda i muzej palača Al Ain, kulturološko blago su ovoga grada. Nadalje, u Abu Dhabiju se nalazi najveći zatvoreni zabavni park na svijetu, smješten na otoku Yas, *Ferrari World*. Vizuru grada obogaćuje kompleks od pet tornjeva - *Etihad Towers* koji su središta poslovnog turizma te luksuznih smještajnih objekata i restorana (Abu Dhabi, n.d.).

Irak je primjer nacije koja pokušava razviti svoje turističko gospodarstvo dok se bori s ratnim stanjem na svom teritoriju (Lew i dr., 2008). Rat je postao negativan čimbenik turističkog razvoja. Međutim, u Iraku se nalazi Mezopotamija, kolijevka civilizacije između rijeka Eufrat i Tigris koja obiluje arheološkim ostacima drevnih gradova poput Babilona u kojem se nalaze ostaci drevnih Ištarih dveri, Ašura te Taq Kasre. Iznad grda Erbila uzdiže se citadela gdje je bilo važno asirsko političko središte Arbela. Glavni grad Bagdad uglavnom je moderna prijestolnica te ima malo ostataka od grada abasidskih kalifa. Glavna atrakcija za turiste je Nacionalni muzej, koji sadrži blaga drevnog grada Ura i drugih drevnih gradova Mezopotamije (Boniface i Cooper, 2009).

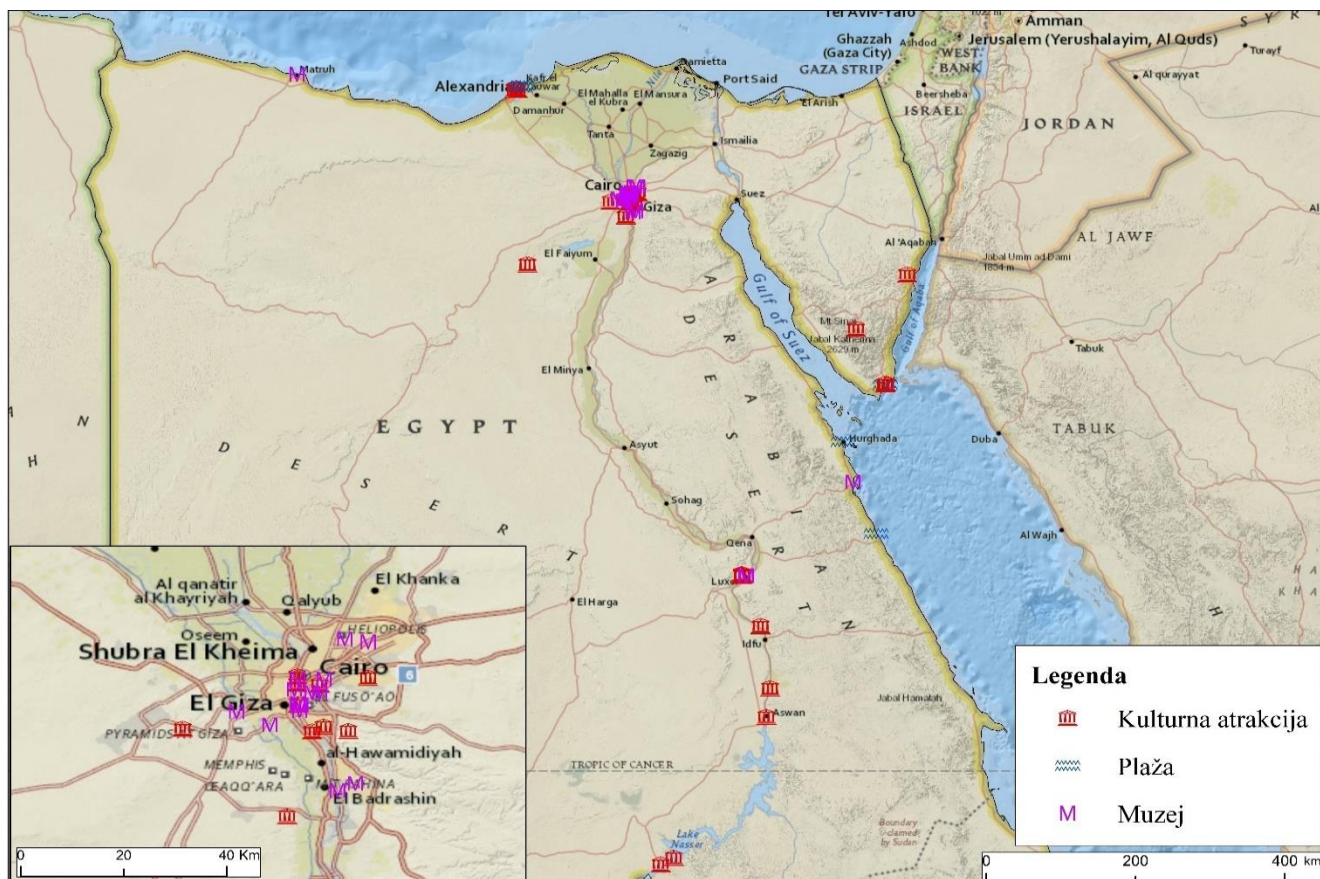
Katar se može pohvaliti pješčanim plažama, trgovinama, izložbenim prostorima i restoranima i arhitekturom odražavajući bogatu raznolikost ove male države. Doha Corniche dio je šetnice duge sedam kilometara s pogledom obalu te nudi najbolji pogled na moderni horizont grada, čineći ovu atrakciju epicentrom raznih događaja kao što su proslave Dana državnosti i Nacionalnog dana sporta. Souq Wagif tradicionalna je tržnica u Dohi te djeluje kao anakronizam s obzirom na modernističku arhitekturu Dohe (Qatar Tourism, n.d.). Odredište Dohe za kulturu i zabavu kombinirajući umjetničke galerije, kazalište te izvrstan izbor restorana je *Katara Cultural Village*. Dahl Al Misfir najdublja i najveća je spilja te veliko prirodno bogastvo i turistička atrakcija Katara (Qatar Tourism, n.d.). Turistička privlačnost gradova Umm Salal Mohammed i Al Shamala je u porastu zahvaljujući obilju povijesnih sela, prirodnih područja s bogatom biološkom raznolikošću i arheoloških nalazišta (Saunders, n.d.).

Bahrein i Oman pružaju iskustvo upoznavanja s tradicionalnom arapskom kulturom. U Bahreinu je međunarodno poznata i utrka Formule 1. Od arheološki lokaliteta, značajni su *Qalat al-Bahrain* te utvrde Arad i Riffa, primjeri arapske arhitekture (Curić i dr., 2013). Bait Al Quran turistička je atrakcija koja sadržava brojne povijesne manuskripte iz Kurana koje datiraju iz

7.stoljeća, Bahreinski nacionalni muzej prikazuje 6000 godina povijesti arapskoga naroda (BTEA, n.d.) U Jemenu najveća turistička atrakcija su kuće i palače od blata i cigle u Zabidu, Shibamu i Old Sana'a te ostaci drevne sabejske civilizacije (Boniface i Cooper, 2009). U regiji Al-Mahwit, koja se nalazi u Sani, otkrivene su stotine drevnih grobova iz paleolitika, a na otoku Socotri mogu se vidjeti fascinantni pejzaži endemskih vrsta drveća tzv. *bottle trees* (Tourrom, n.d.).

4.4. Egipat i Libija

Egipat i Libija su afričke države u turističkoj regiji Bliski istok. Dio su arapskog svijeta te dijele klimatska i reljefna obilježja sa zemljama na Arapskom poluotoku. Egipat je najmnogoljudnija arapska zemlja (Svjetska banka, 2020) i kulturno središte arapskog govornog područja. Slabije je gospodarski razvijena država te im je međunarodni turizam jedan od glavnih izvora prihoda i razvoja nacionalnog gospodarstva (Curić i dr., 2013). Ključnu ulogu u turističkom razvoju imaju kulturno-povijesni spomenici iz staroegipatskog razdoblja te srednjovjekovna orijentalna arhitektura. Velika turistička atrakcija su egipatski muzeji sa staroegipatskim kulturnim blagom npr. Egipatski muzej u glavom gradu Kairu (Curić i dr., 2013). Kulturno-povijesni spomenici smješteni su u dolini Nila, što je odraz važnosti te velike rijeke za egipatsku civilizaciju kako u prošlosti, tako i danas (sl. 6.). Krstarenje rijekom Nil jedna je od većih turističkih privlačnih faktora za egipatski turizam. Svjetski su poznati lokaliteti Gizeh - velika sfiga i piramide, Luxor - antičke terme, Memfis - ostaci antičkoga grada, Abu Simbel - hramovi egipatskih faraona te Dolina kraljeva - grobnice egipatskih faraona (Boniface i Cooper, 2009). Na obalama Crvenog i Sredozemnog mora, Egipat razvija kupališni turizam te su mnogim međunarodnim turistima atraktivne kupališne destinacije poput Hurghade, El Goune, Marsa Alama itd. Također, turiste privlače i koraljni grebeni u Crvenome moru što je jedan od primjera turističke valorizacije prirodnih faktora u Egiptu (Curić i dr., 2013). Velika kairska tržnica odnosno bazar Khan el - Khalil privlači turiste širokim asortimanom suvenira te tradicionalnom egipatskom hranom i običajima (Boniface i Cooper, 2009).

Sl. 6. Turističke atrakcije Egipta
Izvor: MapCruzin (n.d.)

Libija je država pogodena građanskim ratom koji je ograničavajući faktor u razvoju turizma ove afričke države. Mnoge zapadne države su ograničavale turističke vize svojim turistima za odlazak u Libiju, međutim zadnjih godina se situacija popravila te su restrikcije oslabile. Sve u svemu, Libija posjeduje jedinstveno kulturno i arheološko blago (Temehu, n.d.). Libija je dom za mnoga arheološka nalazišta iz svih doba ljudske povijesti, posebno grčke i rimske te je pet lokaliteta uvršteno na UNESCO Popis svjetske kulturne baštine: Tadrart Acacus, Ghadames, Cyrene, Leptis Magna i Sabratha (UNESCO, 2022). Glavni grad Tripoli privlači turiste svojom arhitekturom koja ima vidljive utjecaje talijanske i turske kolonizacije. Uz kulturno-povijesne spomenike, Libija turistički valorizira pustinju Saharu i oaze te postoje organizirani izleti i safariji s devama. Također, svojom obalom na Sredozemnom moru, Libija se može pohvaliti nekolicinom netaknutih plaža poput plaže Zuwarah te otokom Farwah (Temehu, n.d.).

4.5. Azijsko Sredozemlje

U Azijsko Sredozemlje ulaze države Jordan, Libanon, Sirija te Palestina. Veliki utjecaj na turistički razvoj ovog dijela regije ima blizina Europe koja je jedno od najvažnijih emitivnih turističkih područja svijeta (Curić i dr., 2013).

Sirija svoj turistički razvoj temelji na kulturno-povijesnim spomenicima u gradovima poput Damaska - glavni grad Sirije sa srednjovjekovnom međinom unutar rimskih zidina, Maalula - kršćansko hodočasničko središte, Bosra - grad s očuvanim rimskim ostacima, Aleppo - antički ostaci pod zaštitom UNESCO-a (Curić i dr., 2013). Velike turističke atrakcije i sirijsko kulturno blago su ostaci antičkog grada Palmyre u sirijskoj pustinji te očuvana križarska utvrda Krak des Chevaliers (Boniface i Cooper, 2009). Kupališni turizam Sirija razvija na Sredozemnom moru u destinacijama poput Latakije, Tartus te Jableh. Sirija ima mnogo poželjnih faktora: rimsko nasljeđe, vjerska mjesta (kršćanska i muslimanska) te svjetski poznatu kuhinju (Lew i dr., 2008).

Libanon je do građanskog rata 1975. godine bio najrazvijenija država Azijskog Sredozemlja te središte elitnog turizma u tom dijelu svijeta (Curić i dr., 2013). Zbog svog geografskog položaja na obali Sredozemnog mora, Libanon valorizira i prirodne i kulturne turističke atrakcije za razvoj turizma. Veliki broj kulturno-povijesnih spomenika je smješten u obalnim gradovima što se povezuje s antičkim narodima koji su najčešće pomorskim putem dolazili i osvajali kolonije te gradili svoje objekte. U gradu Tripoli na sjeveru Libanona nalaze se srednjovjekovni kulturno-povijesni spomenici, u prijestolnici Beirutu Nacionalni muzej s antičkim ostacima te antički ostaci u feničkim gradovima Byblosu i Tyru (Curić i dr., 2013). U zaleđu grada Beiruta u dolini Beqaa nalazi se arheološki lokalitet pod zaštitom UNESCO-a Baalbek s antičkim ostacima Rimljana, Grka i Feničana - najpoznatiji su hramovi Jupitera i Venere (Boniface i Cooper, 2009). Sredozemna klima omogućava razvoj kupališnog turizma, a na planini Libanon se nalaze zimovališta poput Faraya Mzaar Kfardebian te je razvijen zimski sportsko-rekreacijski turizam (Curić i dr., 2013). Pod UNESCO -ovom zaštitom se nalazi dolina Qadisha sa šumom stabala cedra koji se smatra libanonskim nacionalnim simbolom (UNESCO, 2022).

Iako nema izlaz na Sredozemno more, po prirodnim, društvenim i povijesnim vezama Jordan pripada državama Azijskog Sredozemlja. Turistički se razvoj temelji na kulturno-povijesnim spomenicima i to u uskom zapadnom pojasu uz granicu s Izraelom (Curić i dr., 2013). Simbol Jordana u svijetu te najpoznatija turistička atrakcija Libanona jest drevni grad nabatejske civilizacije Petra (Boniface i Cooper, 2009). U arheološkom lokalitetu Jerash u

blizini glavnog grada Ammana su privlačni faktori ostaci drevnih rimskih građevina, a vjerski turizam se razvija na gori Nebo - smatra se da je ondje sahranjen Mojsije te na lokalitetu Behabara na rijeci Jordan gdje se prema vjerovanju krstio Isus Krist (Curić i dr., 2013). Grad Akaba jedina je kupališna destinacija na Crvenome moru, a na Mrtvom moru jest razvijeno klimatsko lječilište uz vjerski turizam (Boniface i Cooper, 2009).

Sa svojim bogatim kulturnim naslijeđem, poviješću i prirodnim ljepotama, Palestina je privlačno odredište za mnoge turiste, te je poznata po svojim vjerskim mjestima koja su neizmjerljivo važna za vjernike triju velikih vjera (islama, kršćanstva i judaizma). Najrazvijeniji oblik turizma u Palestini jest vjerski turizam. Od grada Betlehema gdje se nalazi Crkva rođenja - mjesto rođenja Isusa Krista do Crkve Svetog groba u Jeruzalemu, kršćanski hodočasnici mogu pratiti Isusov život na zemlji. Za pripadnike muslimanske vjeroispovijesti, u Palestini se nalazi džamija Al-Aqsa, treće najsvetije muslimansko mjesto (Embassy of the State of Palestine, n.d.). Palestina se također može pohvaliti mirnim krajolicima i područjima bogatim biološkom raznolikošću npr. lokalitetom Wadi Qelt, dolina s iznimno očuvanom prirodom i bogatom populacijom ptica. Za hodočasnike su također važni gradovi Jerihon i Hebron, dok je grad Nablus poznat je po sapunu od maslinovog ulja, zlatarima i tradicionalnim slatkišima (Ministry of Tourism & Antiquities, n.d.).

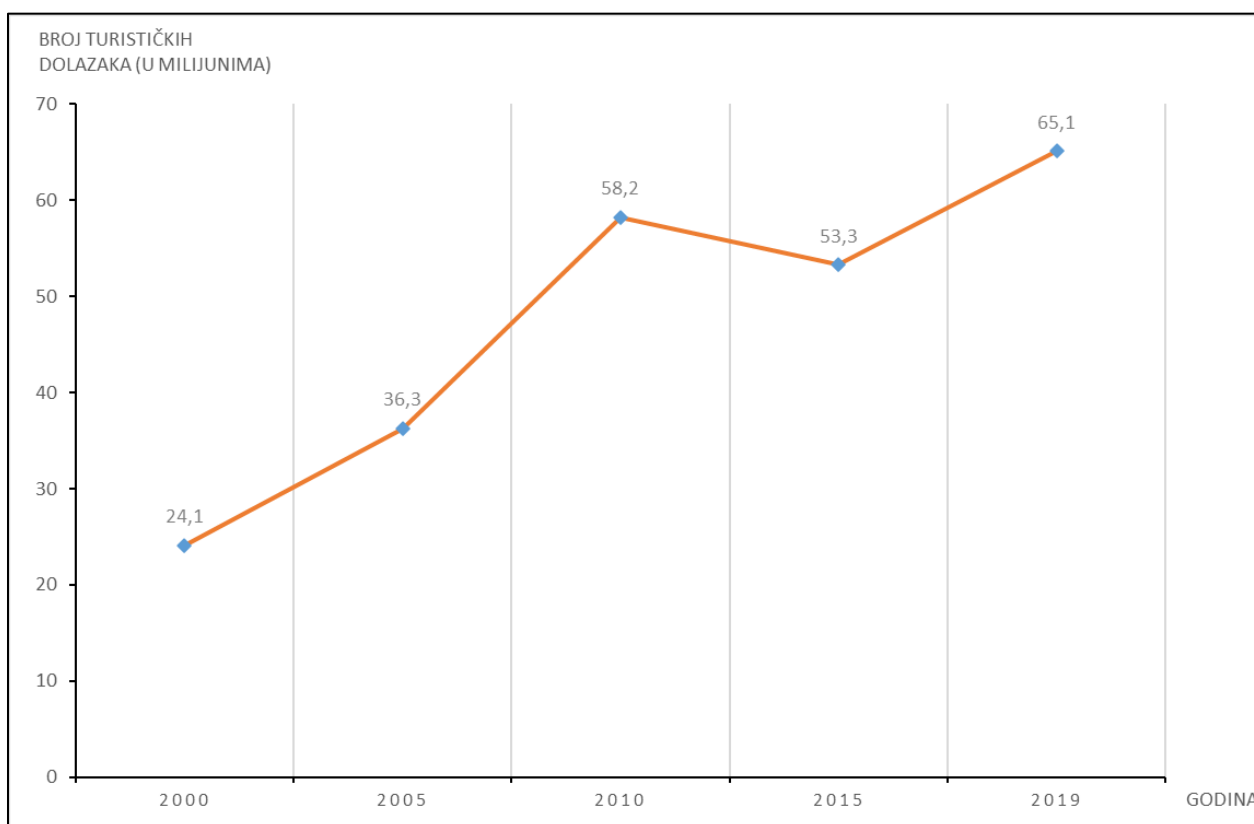
5. TURISTIČKI POKAZATELJI

U ovom poglavlju detaljnije će se analizirati turističke dolaske u regiju Bliski istok, broj noćenja, prihode od turizma te stanje turističke infrastrukture u državama Bliskog istoka.

5.1. Turistički dolasci i turistička noćenja

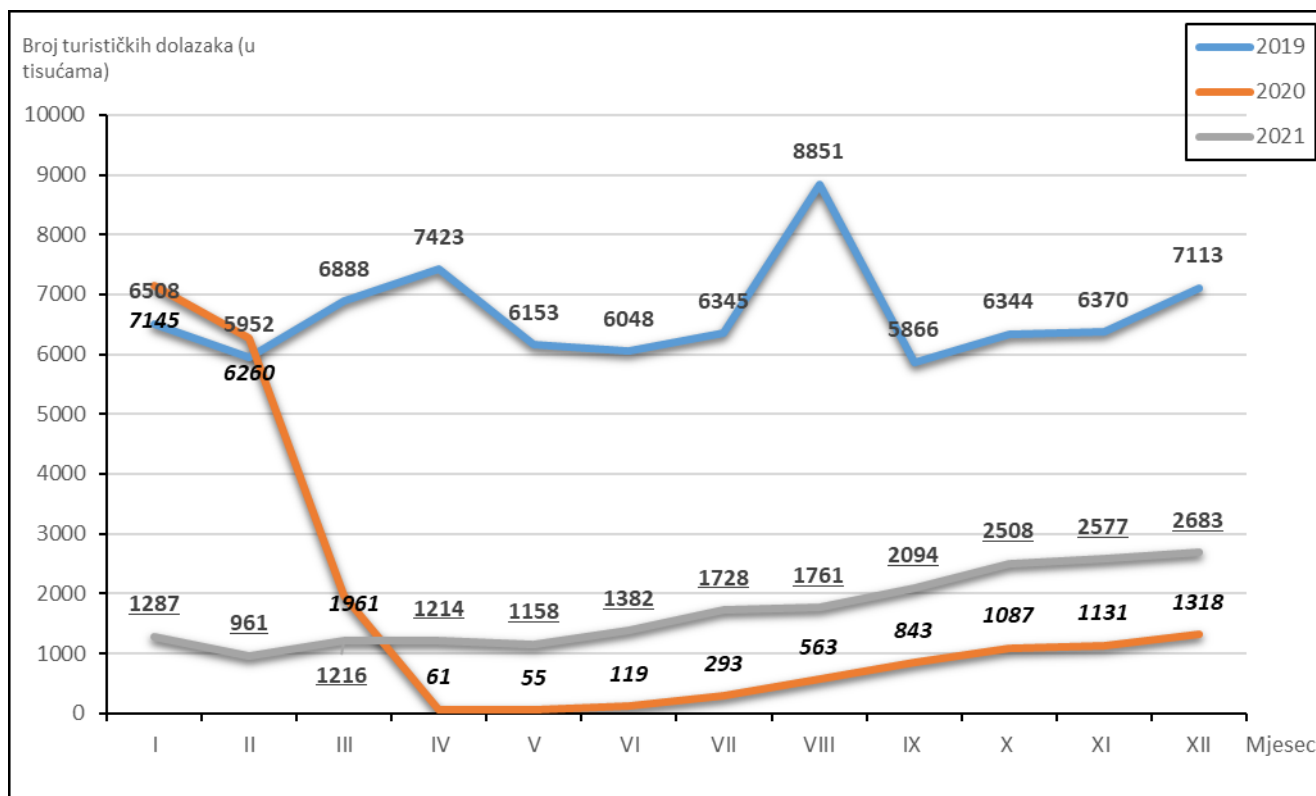
Prema podacima UNWTO-a (2020), turistička regija Bliski istok je 2019. godine bila najbrže rastuća svjetska regija po broju međunarodnih turističkih dolazaka - 65 milijuna turističkih dolazaka te po prihodima od turizma - 81 milijarda američkih dolara te u oba slučaja je to povećanje za 8% u odnosu na prethodnu godinu. Početkom 21. stoljeća, turistički dolasci su u Bliski istok su na niskim razinama s obzirom na ostale regije (osim Afrike) koje broje preko 100 milijuna turističkih dolazaka (UNWTO, 2016). Malen broj turista može se povezati s političkom situacijom te ratnim sukobima na području Bliskog istoka te terorističkim napadima koji su bili orkestrirani od strane terorista s područja arapskog svijeta poput *Al-*

Qaeda. Veći porast turističkih kretanja dolazi 2010. godine kada je broj turista bio 58,2 milijuna te su države arapskog svijeta počele "otvarati" svoja vrata zapadnim državama (sl. 7.).

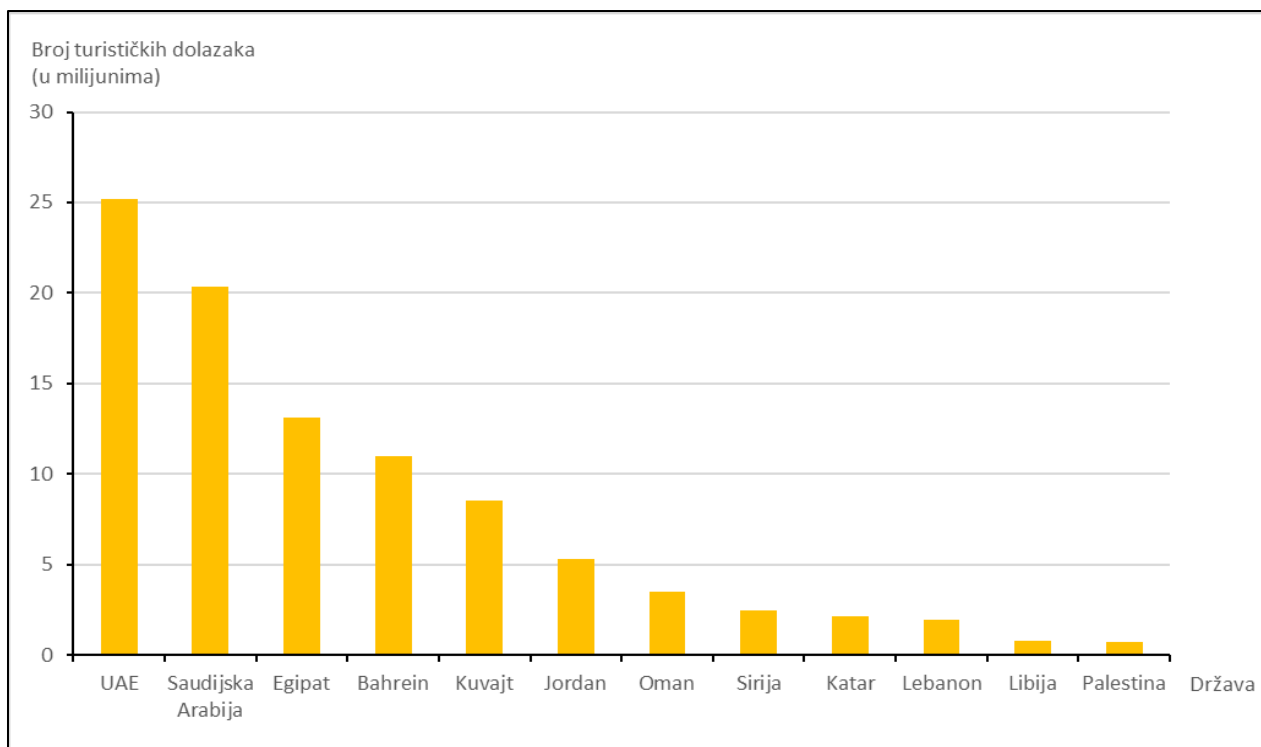
Sl. 7. Promjena broja turističkih dolazaka u razdoblju od 2000.-2019. godine u regiji Bliski istok
Izvor: UNWTO (2016; 2020)

Godine 2020. svijet se suočio s pandemijom koronavirusa te su turistička kretanja pala na nevjerojatno niske razine. U odnosu na 2019. godinu, broj turističkih dolazaka je pao za 74%, a najmanji broj turističkih dolazaka je bio u svibnju 2020. godine kada je samo 55 tisuća turista posjetilo regiju Bliski istok (sl. 8.). U zadnjem kvartalu 2020. godine, bio je nešto veći broj turista, no kada se uspoređi s brojem 2019., broj turista je i dalje na iznimno niskim razinama za ovu regiju. Tako je najveći pad od 99% turističkih dolazaka 2020. godine s obzirom na 2019. bio u travnju, svibnju i lipnju kada je bila zabrana putovanja i *lockdown* zbog pandemije koronavirusa diljem svijeta, a tako i na Bliskom istoku. Došlo je do blagog porasta u broju turističkih dolazaka 2021. godine s obzirom na 2020., no turistički dolasci još nisu na razini kao rekordne 2019. godine zbog i dalje postojanja ograničenja putovanja i mjera protiv koronavirusa. Bliski istok zabilježio je snažan rast u prvom tromjesečju 2022. u odnosu na 2021. od 132%, ali je ostao 59% ispod iznosa 2019. godine (UNWTO, 2022).

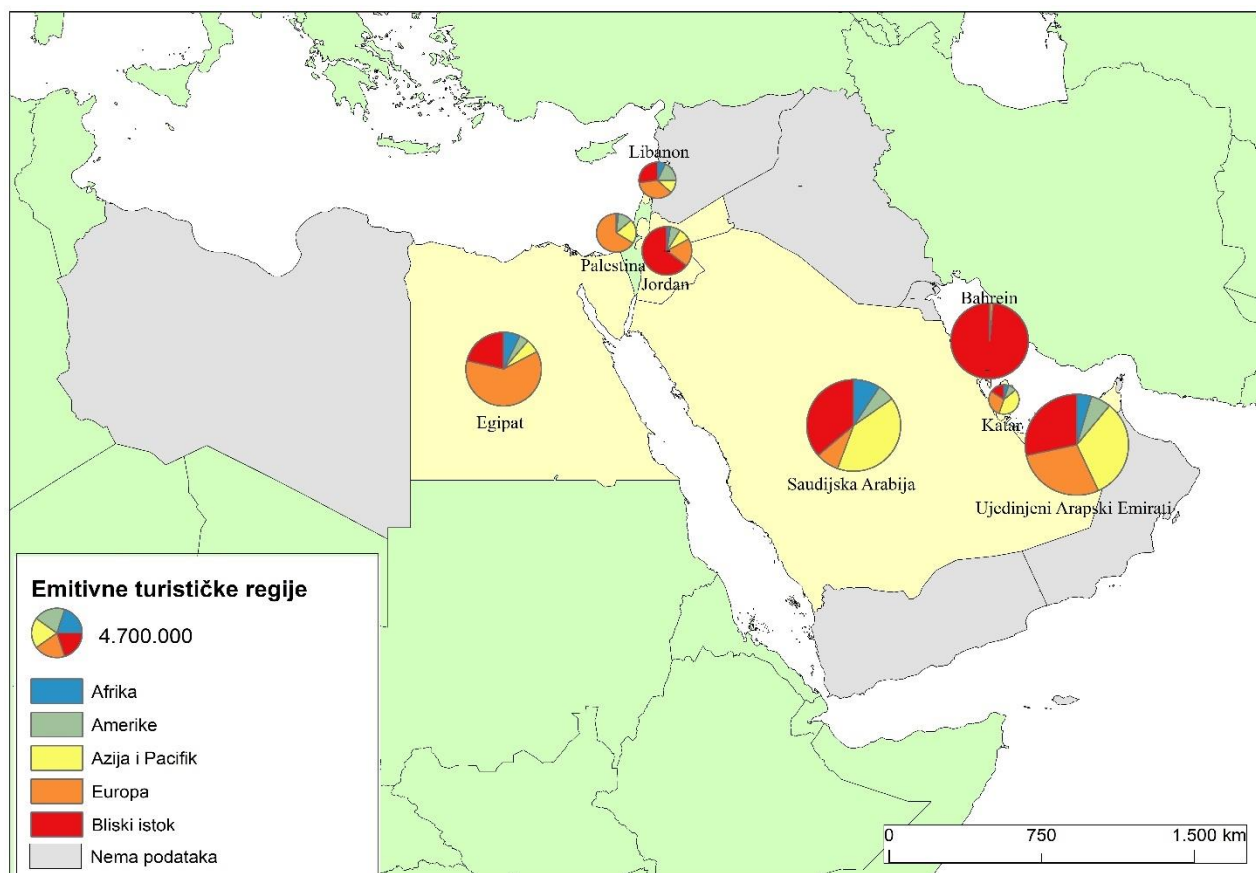

Sl. 8. Broj turističkih dolazaka po mjesecima 2019., 2020. i 2021. godine u regiju Bliski istok
Izvor: UNWTO (2022)

Najveći broj turističkih dolazaka 2019. godine ostvarili su Ujedinjeni Arapski Emirati - 25 282 000 turističkih dolazaka, a najmanji broj turističkih dolazaka bio je u Palestini - 688 000 turističkih dolazaka (Svjetska banka, 2022)(sl. 9.). Zbog političke situacije i ratnih sukoba u Iraku i Jemenu, zadnji dostupni podaci za turističke dolaske su iz 2013. odnosno 2015. godine. Veliki broj turističkih dolazaka u Saudijsku Arabiju prvenstveno je posljedica vjerskog turizma u toj državi odnosno hodočašćima vjernicima islamske vjeroispovijesti u Meku i Medinu, dok je u Ujedinjenim Arapskim Emiratima posebno u Dubaiju i Abu Dhabiju razvijen *shopping* - turizam te sve više i elitni turizam koji privlači turiste iz zapadnih zemalja. Turistički dolasci najviše su koncentrirane u države s najpoznatijim turističkim destinacijama na području Bliskog istoka te u države u kojima je razvijena naftna industrija. Prema podacima UNWTO (2022), dva osnovna motiva za dolazak turista 2018. godine u regiju su vjerska namjera (44%) i slobodno vrijeme odnosno odmor (44%).

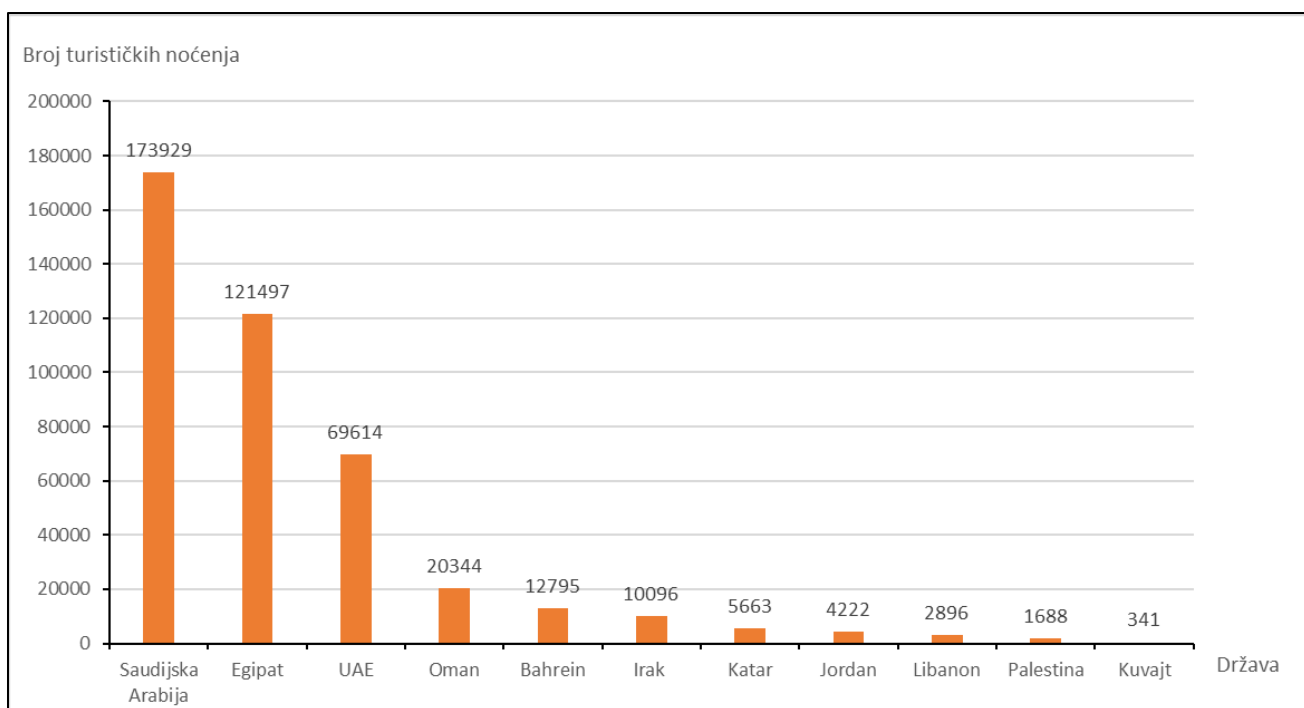
Sl. 9. Broj turističkih dolazaka u države Bliskog istoka 2019. godine
Izvor: Svjetska banka (2022)

Sl. 10. Struktura međunarodnih turista u državama Bliskog istoka 2018. godine prema emitivnim tržištima
Izvor: UNWTO (2020)

Najveći broj turističkih dolazaka 2018. godine imali su Ujedinjeni Arapski Emirati (oko 21 286 000 dolazaka) te je najveći broj turista bio iz regije Azija i Pacifik (32% turističkih dolazaka) zbog blizine azijske emitivne regije te poslovnog turizma koji je razvijen u UAE. Zanimljivu situaciju ima Bahrein gdje je 97% svih turističkih dolazaka ostvareno iz regije Bliski istok. Saudijska Arabija ima približan udio turista iz azijsko - pacifičke regije i bliskoistočne regije što je posljedica rasprostranjenosti islamske vjeroispovijesti te razvijenosti vjerskog turizma i naftne industrije u toj državi. Najveći udio turista iz Europe (6 947 655 turističkih dolazaka) ostvaruje Egipat koji je atraktivna kupališna destinacija za mnoge Europljane te Palestina s 396 554 turističkih dolazaka što govori o motivima putovanja na područje Bliskog istoka koji je u ovom slučaju vjerske namjere prvenstveno zbog grada Jeruzalema te ostalih povijesnih biblijskih gradova i spomenika u Palestini. Najveći postotak turističkih dolazaka (42%) unutar regije ostvaruju bliskoistočne države , zatim 24% svih dolazaka ostvaruju državljani Europe te 22% dolazaka ostvaruju turisti iz azijskih i pacifičkih država. Najmanji udio turističkih dolazaka u cjelokupnu regiju je ostvarila turistička regija Afrika čiji stanovnici unatoč blizini Bliskog istoka nemaju dovoljno prihoda i uvjeta za turistička kretanja (sl. 10.).

Prema podacima UNWTO (2020), 2018. godine u državama regije Bliski istok je sveukupno bilo 423 085 000 noćenja u smještajnim objektima poput hotela i slično (sl. 11). Najviše turističkih noćenja ostvarila je Saudijska Arabija oko 174 milijuna, a najmanje Kuvajt oko 341 tisuće noćenja. S obzirom na dostupne podatke, može se tvrditi da je 86% svih noćenja u regiji Bliski istok ostvareno u tri države - Egipat, Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati. S obzirom da se u ove tri države nalazi i najveći broj smještajnih objekata te su one i destinacije s svjetski poznatim atrakcijama i najrazvijenijom turističkom ponudom na Bliskom istoku, ova činjenica ne treba čuditi. Zbog nedostatka statistički podataka od strane država Bliskog istoka, ne može se utvrditi iz kojih su država turisti ostvarili najviše noćenja.

Sl.11. Broj turističkih noćenja 2018. godine u državama Bliskog istoka
Izvor: UNWTO (2020)

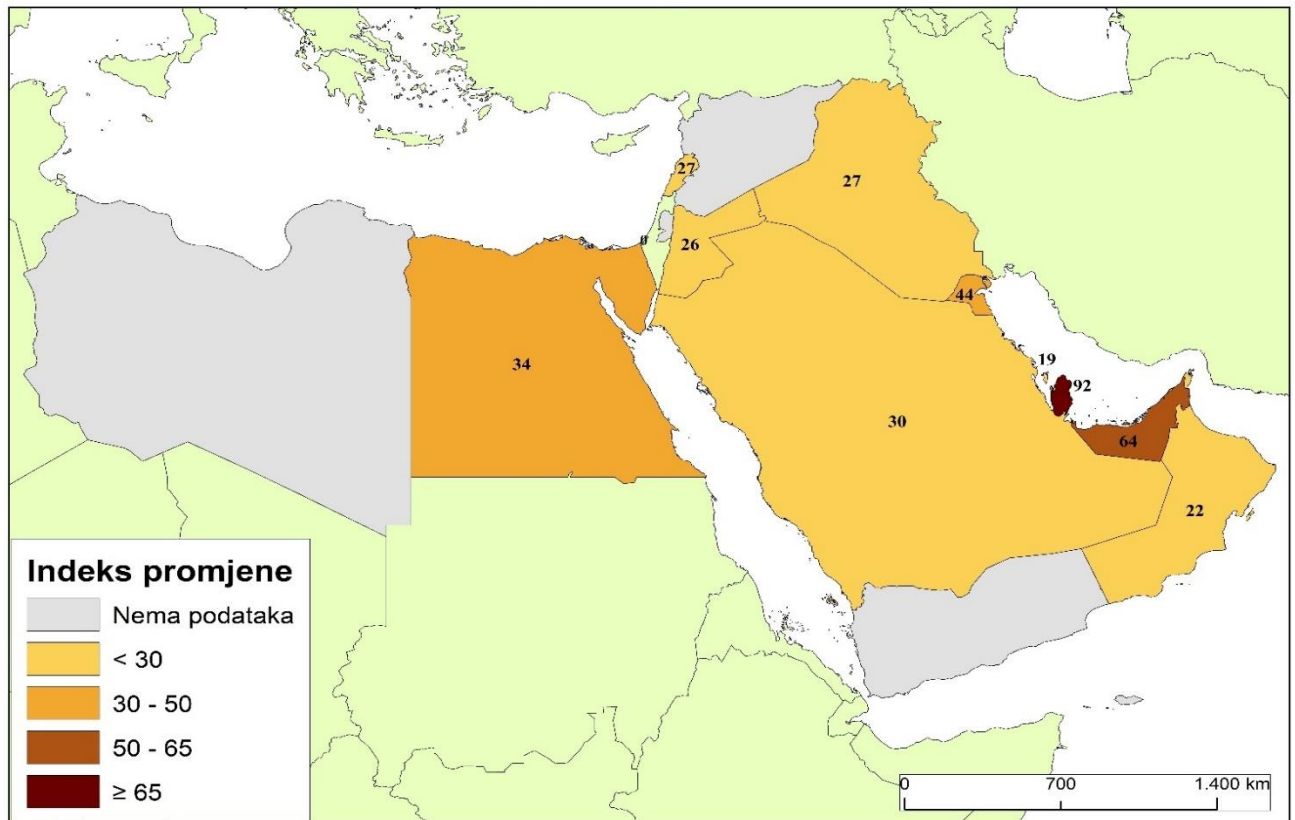
5.2. Prihodi od turizma

Veliku ulogu u gospodarstvima država Bliskog istoka imaju prihodi od turizma. Godine 2019. regija Bliski istok je imala povećanje od 6% u prihodima od turizma s obzirom na 2018. godinu te su sveukupni prihodi na razini regije bili oko 82 milijarde američkih dolara (UNWTO, 2020). Ujedinjeni Arapski Emirati su ostvarili najviše prihoda 2019. godine, dok su Kuvajt i Palestina države s najmanje ostvarenih prihoda (tab.2.).

Tab.2. Prihodi od turizma 2019. godine po državama Bliskog istoka

DRŽAVA	PRIHODI OD TURIZMA (milijarde \$)
UAE	26.8
Saudijska Arabija	20.1
Egipat	16.0
Libanon	10.5
Katar	6.7
Bahrein	4.5
Kuvajt	0.9
Irak	4.4
Jordan	7.1
Oman	2.2
Palestina	0.3
Libija	NEMA PODATAKA
Sirija	NEMA PODATAKA
Jemen	NEMA PODATAKA

Izvor: UNWTO (2022)

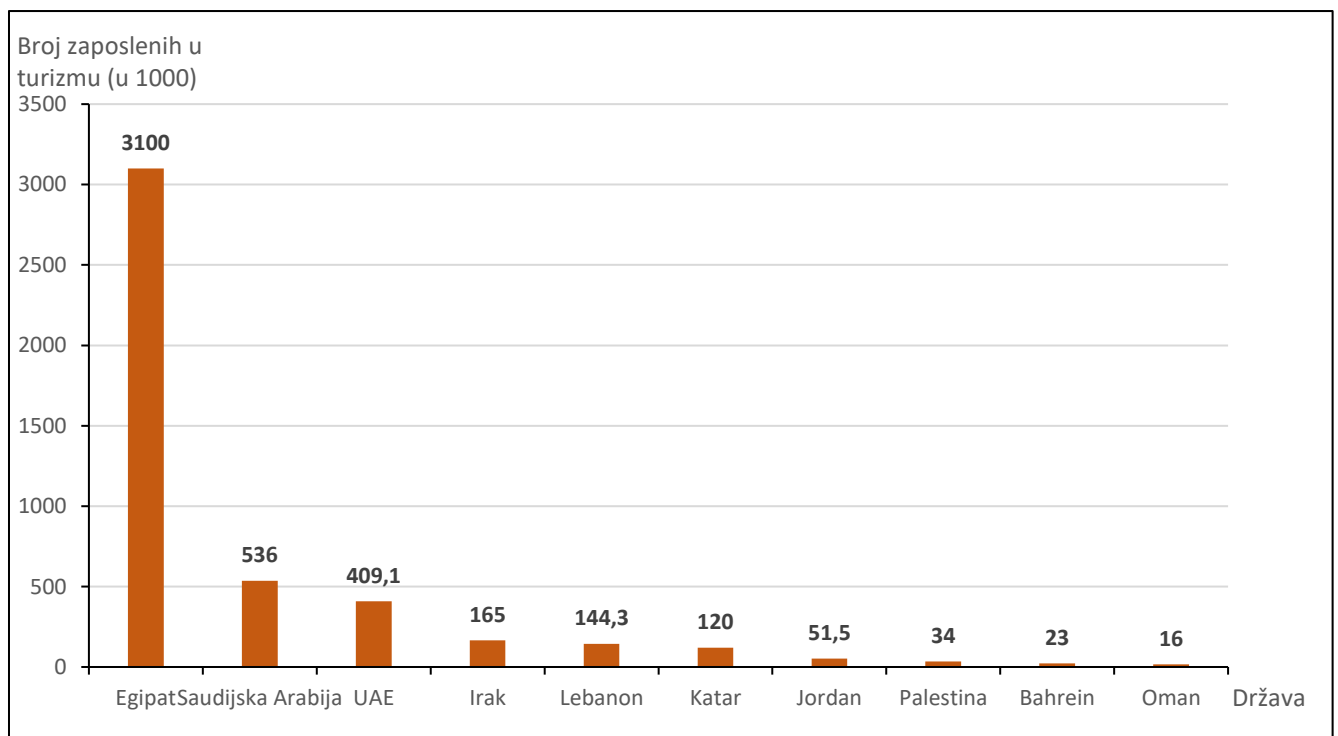
Sl. 12. Indeksi promjene prihoda od turizma 2020.godine s obzirom na 2019.godinu u državama Bliskog istoka

Izvor: DIVA-GIS (n.d), UNWTO (2022)

Ako se usporede prihodi 2019. i 2020. godine, vidi se da je došlo do značajnog pada u prihodima od turizma na području Bliskog istoka (sl. 12.). Kao i kod turističkih dolazaka, došlo je do izuzetnog smanjenja prihoda u državama Bliskog istoka te su najveće stope promjene zarade imale države Bahrein (-81%), Oman (-78%) i Jordan (-74%). Unatoč negativnim učincima pandemije, turistički sektor u Kataru prošao je iznimno dobro u usporedbi s globalnim vrijednostima te su imali smanjenje prihoda od samo 8% odnosno indeks promjene 92. Prije početka pandemije, doprinos sektora turizma BDP-u Bliskog istoka iznosio je 8,4% ili 323,6 milijardi dolara u 2019. Međutim, u 2020. doprinos je pao na 43,9% ili za 162,6 milijardi dolara, što predstavlja nevjerojatan gubitak od 49,8% (WTTC, 2022). Godine 2021., dolazi do oporavka turizma kako u svijetu tako i na području regije Bliski istok te su godišnje promjene s obzirom na 2019. godinu nešto manje. Iako se još nijedna država s područja regije nije oporavila na rezultate prije pandemije, regija ima potencijala za veći turistički razvoj zbog svoje atraktivne kulture i običaja te turističkih destinacija.. Ponovnim otvaranjem tržišta te smanjenjem restriktivnih mjera protiv širenja koronavirusa, regija će se vratiti na pretpandemijske prihode i dolaske.

5.3. Zaposlenost u turizmu

Turizam i ugostiteljstvo stvaraju mnoge prilike za zapošljavanje u različitim područjima kao što su smještaj, prijevoz, atrakcije te ugostiteljska zanimanja. Stoga je dostupnost kvalificirane i obučene radne snage ključni element uspjeha svakog programa razvoja turizma, te su zaposlenici ključni faktor za uspješan turistički razvoj. Međutim, postoje ograničenja zapošljavanja u turističkoj industriji npr. nestabilna zaposlenost, niske plaće, nizak status posla, dugo radno vrijeme itd. (Aynalem i dr., 2016). Najviše zaposlenih u turizmu 2018. godine je imao Egipat s 3,1 milijun zaposlenih (OECD, 2020) te zatim Saudijska Arabija s 536 000 zaposlenih (UNWTO, 2020) (sl.13.). Prema podacima WTTC-a (2022) zaposlenih u turizmu na području Bliskog istoka je 2019. godine bilo oko 6,86 milijuna, dok je 2020. godine došlo do pada od 24,7% te je zaposlenih u turističkim djelatnostima bilo 5,17 milijuna. Godine 2021. došlo je do blagog porasta u odnosu na 2020. godinu od 7,6% te je broj zaposlenih u turizmu narastao na 5,56 milijuna te je to 7,63% od svih zaposlenih u regiji Bliski istok (WTTC, 2022).

Sl. 13. Broj zaposlenih u turizmu 2018. godine po državama Bliskog istoka
Izvor: UNWTO (2020), OECD (2020), NCSI (2022), WTTC (2022)

Prema dostupnim podacima UNWTO (2020), najviše zaposlenih je bilo u djelatnostima vezanim za smještajne objekte (hoteli i sl.) te u ugostiteljskim zanimanjima. Ove godine se očekuje da će doći do većeg oporavka od pandemije 2020. godine te da će zaposlenost narasti na 6 milijuna zaposlenih što bi bio porast od 8,7% s obzirom na 2021. godinu (WTTC, 2022).

5.4. Smještajni objekti i broj turističkih noćenja

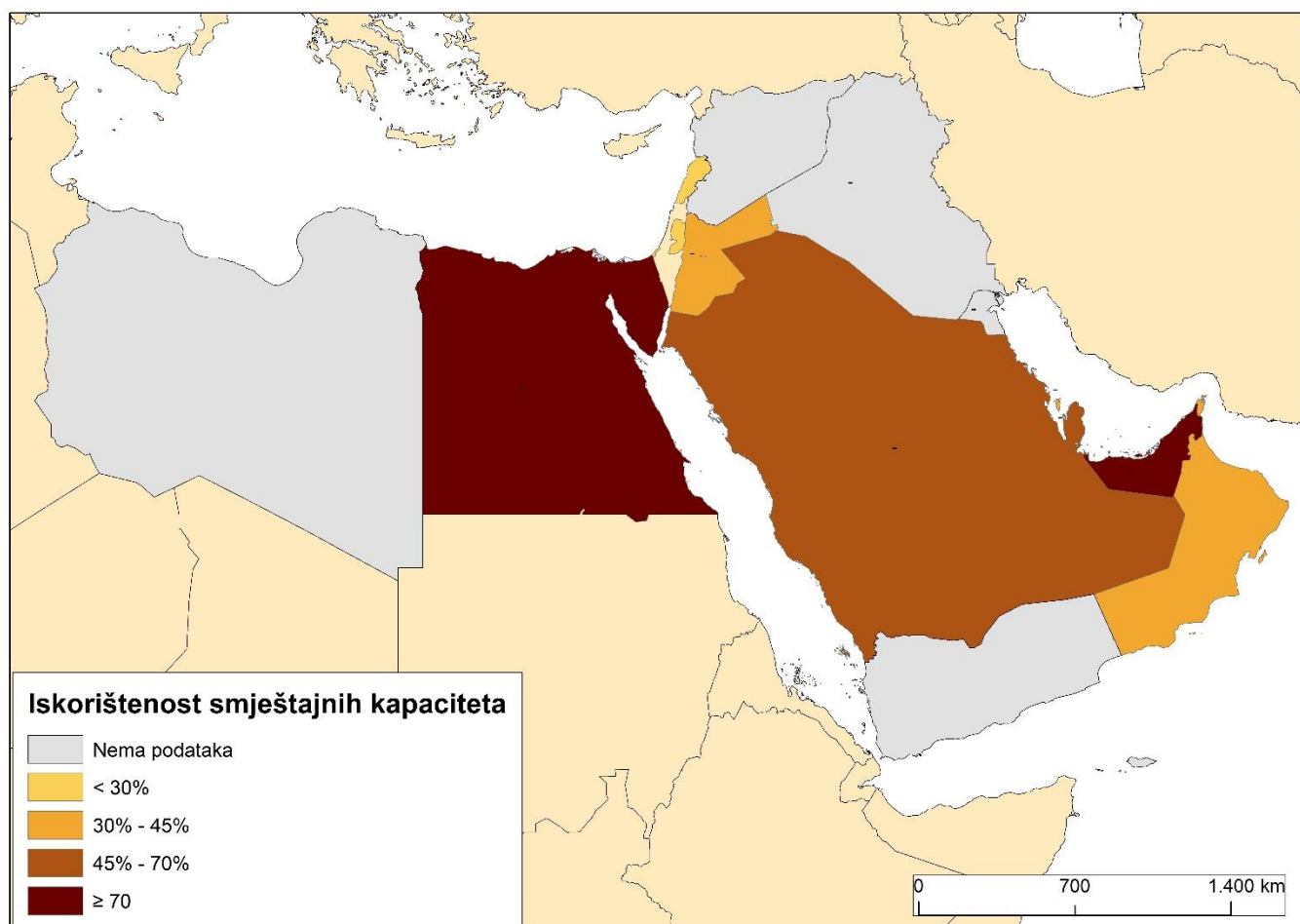
Smještajne mogućnosti na Bliskom istoku nude velike mogućnosti od beduinskih šatora u pustinjama do modernih hotela sa svim pogodnostima u gradovima. Glavnina hotela geografski je koncentrirana unutar najposjećenijih turističkih destinacija (Curić i dr., 2013). Prema dostupnim podacima UNWTO (2020), najveći broj kreveta odnosno postelja ima Saudijska Arabija (1156795), zatim Egipat (414774) i Libanon (126494)(tab. 3.). Saudijska Arabija iako ima najveći broj smještajnih kapaciteta, nema najveći broj međunarodnih turističkih dolazaka zbog i dalje strogih šerijatskih zakona koji onemogućavaju posjet turistima. Uspoređujući broj kreveta najposjećenijih bliskoistočnih država (UAE, Saudijske Arabije i Egipta) s najposjećenijim europskim destinacijama poput Španjolske s 83 milijuna međunarodnih turističkih dolazaka 2019. godine (1,9 mil. postelja) i Italije s 64 milijuna međunarodnih turističkih dolazaka 2019. godine (2,3 mil. postelja) (UNWTO, 2020), primjećuje se razlika u broju postelja te broju turističkih dolazaka s obzirom da je Europa najveće emitivno tržište, a Španjolska i Italija su jedne od glavnih turističkih destinacija u Europi.

Tab.3. Broj hotela i sličnih objekata, soba i kreveta u državama Bliskog istoka 2018. godine

DRŽAVA	BROJ HOTELA I SL. OBJEKATA	BROJ SOBA	BROJ KREVETA
<i>Saudijska Arabija</i>	7629	578399	1156795
<i>Egipat</i>	1243	207387	414774
<i>Libanon</i>	582	34163	126494
<i>Jordan</i>	565	33802	54050
<i>Oman</i>	412	22182	31788
<i>Bahrein</i>	120	18033	25712
<i>Palestina</i>	130	7437	16056
<i>Kuvajt</i>	90	7868	14075
<i>Irak</i>	1666	-	-
<i>Libija</i>	268	13638	-
<i>Katar</i>	124	25917	-
<i>UAE</i>	1106	173086	-

Izvor: UNWTO (2020), Temehu (n.d.), CSO Iraq (2019)

Iskorištenost smještajnih kapaciteta jedan je od turističkih pokazatelja uspješnosti turizma u državi te se ona značajno razlikuje u državama Bliskog istoka (sl. 14). Najveću iskorištenost imaju države Egipat od 72% i Ujedinjeni Arapski Emirati 73%, a države Katar i Saudijska Arabija imaju 61% odnosno 66% iskorištenost smještajnih kapaciteta. Ova činjenica se može sagledati s aspekta da su navedene države u samom vrhu po turističkim dolascima te se na njihovim područjima nalaze turističke destinacije koje privlače turiste te samim time i smještaj u hotelskim sobama. Luksuzni hoteli poseban su čimbenik razvoja gradova u Ujedinjenim Arapskim Emiratima te gradovima poput Dubaija i Abu Dhabija. Najmanju iskorištenost smještajnih objekata je imala Palestina (21,95%). Ratni sukobi te nestabilna politička situacija na tom području negativan je čimbenik za dolazak turista. Za siromašnije i politički nestabilne države Bliskog istoka (Libija, Sirija, Irak i Jemen) nema statističkih podataka o godišnjoj zauzetosti hotelskih soba (UNWTO, 2020).

Sl. 14. Iskorištenost smještajnih kapaciteta 2018.godine na području Bliskog istoka
Izvor: DIVA-GIS (n.d), UNWTO (2020)

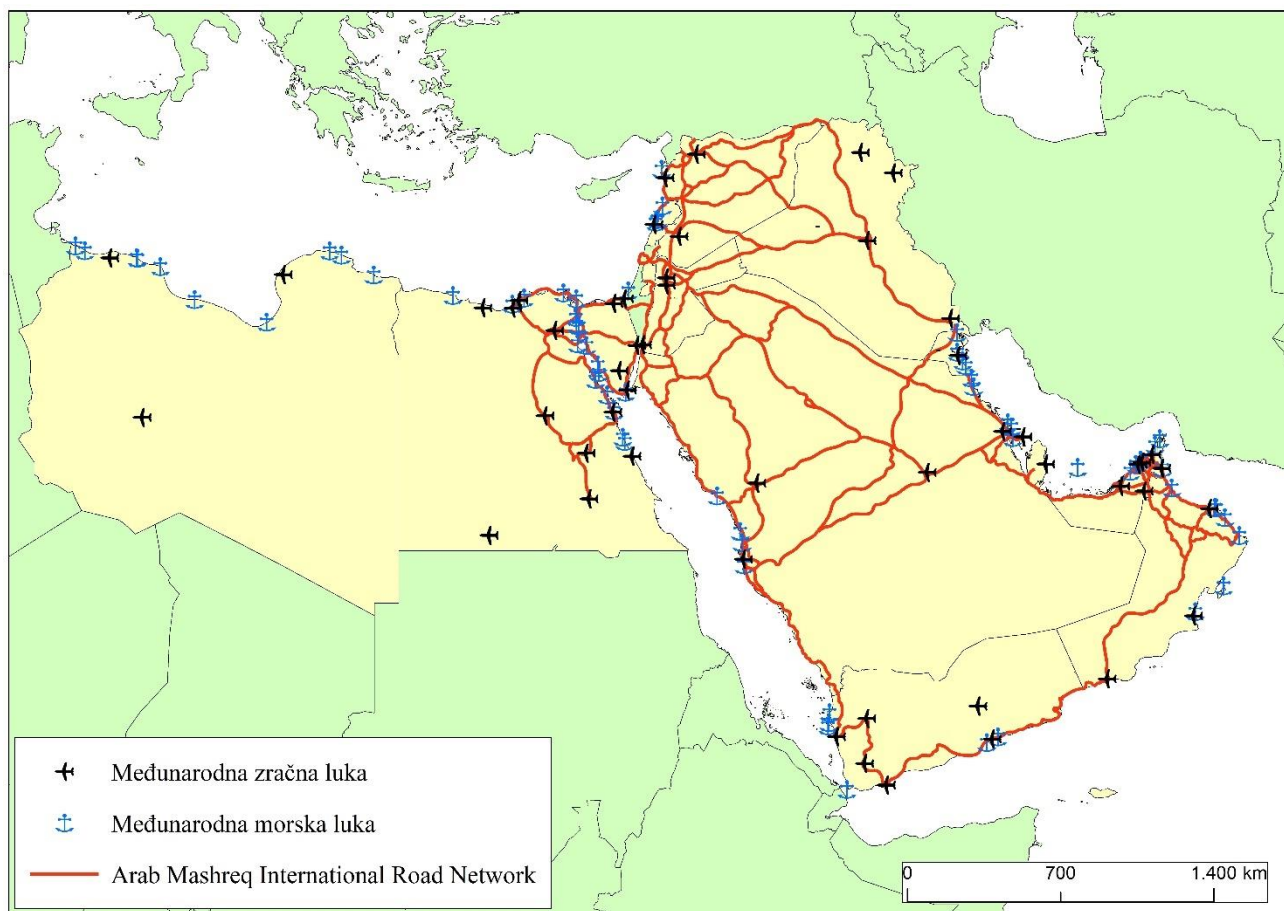
5.5. Komunikacijski faktori

Komunikacijski faktori su u regiji slabije razvijeni osim zračnog prometa. Glavnu ulogu ima zračni promet kojim se ostvaruje najviše dolazaka te je tako 2018. godine oko 45 milijuna turista stiglo u Bliski istok zračnim putem. Cestovnim prometom stiglo je oko 17 milijuna turista, te morskim oko 620 tisuća turista (UNWTO, 2022). Može se zaključiti da je 72% svih turističkih dolazaka u regiju ostvareno zračnim prometom te je ovim dokazana važnost zračnih luka u ovom dijelu svijeta. Najviše dolazaka na međunarodne zračne luke imali su Ujedinjeni Arapski Emirati - 18.6 milijuna turističkih dolazaka, Saudijska Arabija - 12 milijuna te Egipat - 9 milijuna turističkih dolazaka (UNWTO, 2020). Međunarodna zračna luka Dubai i Abu Dhabi u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, egipatska međunarodna zračna luka u Cairo, međunarodna zračna luka Hamad (Doha, Katar) te tri međunarodne zračne luke u Saudijskoj Arabiji (Kralj Khalid, (Riyadh), Kralj Abdulaziz (Jeddah) i Kralj Fahd (Dammam)) su zračne luke s najvećim brojem putnika na području Bliskog istoka (Skirka, 2021) te su to glavna prometna čvorišta za povezivanje Bliskog istoka s Europom i Australijom.

Cestovni promet je značajan za kretanje turista unutar regije te je u manjim državama Bliskog istoka poput Kuvajta - 4 milijuna, Bahreina - 10 milijuna i Jordana 2.5 milijuna ovim oblikom prometa bio najveći transport turista 2018.godine (UNWTO, 2020). Najvažniji prometni pravac u regiji je međunarodna cestovna mreža Arab Mashreq koja prolazi svim državama Bliskog istoka osim Libije koja nije sudjelovala u projektu izgradnje (UN, 2001) (sl. 15.).

Krstarenja Sredozemljem imaju značajnu ulogu u broju dolaska turista u Bliski istok. Morskim putevima Sredozemlja došlo je oko 620 000 turista te se ovdje ističe Egipat – 100 000 turističkih dolazaka te s lukom na obali Crvenog mora Jordan - 167 000 turističkih dolazaka (UNWTO, 2020). Ujedinjeni Arapski Emirati 2018. godine ostvarili su 514 000 turističkih dolazaka preko Arapsko-perzijskog zaljeva. U navedenim su najvažnije morske međunarodne luke za prijevoz putnika u ovom dijelu svijeta poput luka u Aleksandriji, Damietti, Dubaiju i Abu Dhabiju (UNWTO, 2020).

Željeznički promet je najslabije razvijen oblik prometa na Bliskom istoku te su za sve države Bliskog istoka nedostupni podaci o broju turističkih dolazaka željezničkim putem. Trenutno je u planu izgradnja GCC željezničke mreže od više od 2000 km koja će povezivati države članice Zaljevskog vijeća za suradnju (GCC) - Bahrein, Kuvajt, Oman, Katar, Saudijsku Arabiju i Ujedinjene Arapske Emirate koja će zasigurno pozitivno utjecati na razvoj turizma i pružiti veća turistička kretanja u državama Bliskog istoka (Whiteaker, 2022).

Sl. 11. Komunikacijski faktori regije Bliski istok
Izvor: DIVA-GIS (n.d), HDX (2019)

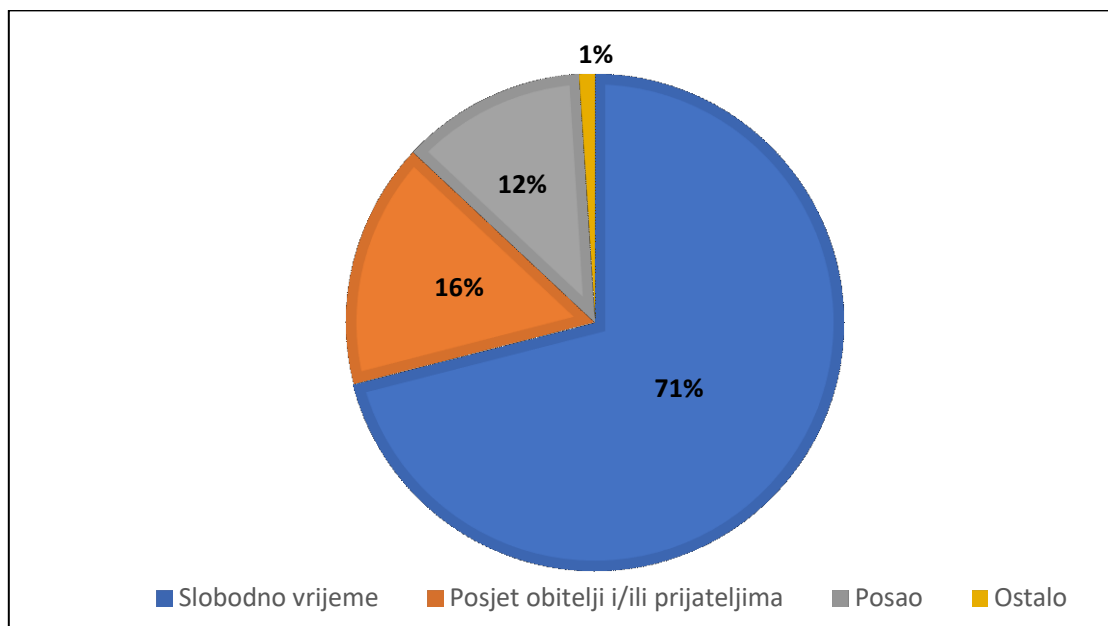
6. STUDIJE SLUČAJA: DUBAI I MEKA

Najvažniji oblik turizma koji se razvija na Bliskom istoku je vjerski turizam posebno važan za pripadnike islamske vjeroispovijesti jer je upravo na području Saudijske Arabije u 7. stoljeću osnovan islam, ali i za pripadnike kršćanske i židovske vjeroispovijesti kojima je veliko hodočasničko središte grad Jeruzalem. Međutim, države poput Egipta i Ujedinjenih Arapskih Emirata zbog liberalnijih zakona i pravila razvijaju kupališni turizam koji privlači milijune turista u turističke destinacije. Iako se ova dva oblika turizma razlikuju, zaključujemo da unatoč tim razlikama, turizam Bliskog istoka privlači veliki broj turista svake godine (osim pandemijske 2020. godine) zahvaljujući različitoj paleti turističke ponude ove regije. Gradovi Dubai i Meka razvijaju različite oblike turizma u državama s najvećim brojem međunarodnih turističkih dolazaka te su iz tog razloga odabrani za ovu analizu. Detaljnije će se proučiti turističke destinacije: Meku u Saudijskoj Arabiji i Dubai u Ujedinjenim Arapskim Emiratima i prikazati različita turistička ponuda Bliskog istoka.

Vjerski turizam postoji od najranijih početaka ljudske civilizacije. Antičke civilizacije poput Grka i Rimljana su imale svoja svetišta i proročišta koje su posjećivali kako bi zadovoljili svoje vjerske i duhovne potrebe. Središte islamske vjeroispovijesti je sveti grad Meka na zapadnom dijelu Saudijske Arabije. Za muslimane je obavezno barem jednom u životu hodočastiti u Meku (hadž - peti stup islama), ako je to financijski i fizički moguće, što ovo čini jednim od najvećih međunarodnih turističkih pokreta u svijetu (Lew i dr., 2008). Godine 2019., grad Meka je bio 13. grad u svijetu po broju posjetitelja s 10 milijuna dolazaka (Millington, 2019). Za turiste odnosno hodočasnike je najvažnija Velika džamija (Al Masjid Al Haram) koja se smatra rodnim mjestom proroka Muhameda, te se unutar džamije nalazi Crni kamen (Ka'aba) koji je kamen temeljac i sastavni dio rekonstruiranog zida Kabe koji je sagradio prorok Muhamed (Ladki i dr., 2020). Stalni porast broja posjetitelja, prisilio je vlasti Saudijske Arabije na poboljšanje infrastrukture za smještaj turista kako bi se spriječile nesreće do kojih dolazi za vrijeme hadža. Saudijska vlada izdaje posebne vize posjetiteljima koji nisu stanovnici Saudijske Arabije za svrhu hodočašća, te se za svaku zemlju dodjeljuje samo određen broj viza. Također su organizirani vodiči koji organiziraju smještaj, obroke, pića, prijevoz i usluge tumača za hodočasnike (Lew i dr., 2008). Važno je naglasiti da je dolazak u Meku dozvoljen samo za pripadnike islamske vjeroispovijesti. Saudijske vlasti provode brojne tehnološke i informacijske promjene i nadogradnje kako bi privukli još veći broj hodočasnika u Meku te kako bi osigurali kvalitetno i sigurno iskustvo vjernicima kada dođu u Meku. Također, vlada ima za cilj povećati svoje kapacitete za smještaj više posjetitelja hadža - s otprilike 10 milijuna posjetitelja godišnje u 2019. na preko 30 milijuna do 2030. Očekuje se da će to povećati potražnju za hotelima i ostale turističke usluge u Mekki i Medini kao drugom svetom gradu islama u Saudijskoj Arabiji (ITA, 2022).

S druge strane, drugačiji oblik turizma se razvija i njeguje u emiratskoj destinaciji i gradu Dubai na obali Arapsko-perzijskog zaljeva. Dubai je izrastao u jedno od najatraktivnijih svjetskih odredišta sa svojom imponantnom arhitekturom, nevjerojatnim pejzažima i golemim trgovačkim centrima. U Dubaju se nalazi najviša građevina na svijetu koja privlači brojne turiste, Burj Khalifa. Dubai pruža posjetiteljima savršenu kombinaciju svjetske metropole s tradicionalnim aspektima arapske kulture. Turistička ponuda Dubaja pruža turistima mnoge mogućnosti od povijesti i kulture Ujedinjenih Arapskih Emirata i arapske arhitekture do plivanja s dupinima i jahanje deva u pustinji i dr. (TFG, n.d.). Godine 2019., Dubai je ostvario 16.73 milijuna turističkih dolazaka (DET, 2020). Naravno, 2020. godine broj dolazaka se smanjio na 5 milijuna zbog restrikcija protiv pandemije koronavirusa. U prvih 6 mjeseci 2022. godine, u Dubai je pristiglo 7.12 milijuna turista što nam pokazuje da se turistička kretanja

polako vraćaju na vrijednosti iz 2019. godine (DET, 2022). Ujedinjeni Arapski Emirati su poznati po svojim luksuznim hotelima kojih samo na području Dubaija ima 773 od kojih je 143 s pet zvjezdica (DET, 2022). Više od dvije trećine turista je posjetilo Dubai 2021. godine iz dokoličarskih razloga (razonode), pri čemu aktivnostima prednjače kupovina i razgled grada (sl.16). Najposjećenija turistička atrakcija koju je posjetilo 98% stranih turista u 2021. godini je trgovački centar Dubai Mall (DET, 2022). Posjet obitelji i prijateljima bio je drugi najveći motiv za dolazak u Dubai 2021. što je rezultat zabrana putovanja tijekom pandemije 2020. godine. Nadalje, 2021. godine održana je međunarodna izložba Expo 2020 na kojoj su se održale brojne poslovne konferencije, kongresi i poslovni događaji te je ostvaren veliki broj poslovnih posjeta Dubaiju.

Sl. 12. Razlozi posjeta Dubaiju 2021. godine
Izvor: DET (2022)

7. BUDĆNOST TURIZMA BLISKOG ISTOKA

Turizam je za Bliski istok jedan od najperspektivnijih sektora u smislu razvoja. Sama činjenica da je prema UNWTO (2020) regija Bliski istok 2019. godine bila najbrže rastuća regija po dolascima i prihodima govori o turističkom potencijalu i rastu interesa za ovu regiju. Države imaju veliku priliku iskoristiti turističke potencijale i povećati svoje sudjelovanje u globalnoj ekonomiji i turističkim kretanjima. Turistički proizvodi su ključni stup u razvoju bilo koje turističke destinacije, no u slučaju Bliskog istoka ti potencijali nisu u potpunosti iskorišteni te politički problemi i strogi vjerski zakoni sprječavaju turističke dolaske. Gospodarstva država Bliskog istoka, posebno Arapskog poluotoka, se temelje na naftnoj industriji i naftnim rezervama. Vlasti ovih država bi trebale fokusirati gospodarstva na druge izvore prihoda poput turizma koji je, ako pogledamo statističke podatke, rastuća djelatnost ove regije i izvor prihoda. Najveća prepreka pružanju sigurne i kvalitetne turističke ponude je nestabilna politička situacija u većini država u ovoj regiji te u susjednim državama čiji se negativan utjecaj širi i na države regije Bliski istok. Strah od terorizma, regionalnog i globalnog, faktor je koji sprječava dolazak turista u ovaj dio svijeta. Međutim, posljednjih godina, države strogih zakona poput Saudijske Arabije su se počele otvarati prema svijetu te su spremni postati nova turistička sila u regiji odnosno svijetu. Vlasti Saudijske Arabije osmislile su projekt *Vision 2030* te su počela ulaganja u projekte vezane za kulturu, slobodno vrijeme i zabavu. Ovim projektom se povećala atraktivnost ove generalno zatvorene arapske države, a za cilj imaju za do 2030. godine državu posjeti 100 milijuna posjetitelja (Poncet, n.d.). Kraljevstvo Saudijske Arabije treba pridobiti povjerenje potencijalnih međunarodnih turista i promijeniti percepciju potencijalnih turista o sigurnosnim pitanjima, ljudskim pravima i jednakom tretmanu ili čak oštrom pravnom sustavu koji vlada u ovoj arapskoj državi.

Svjetski događaji i manifestacije jedan su od važnih poticatelja razvoja turizma. Jedan od najprestižnijih svjetskih nogometnih događaja koji će zasigurno povećati konkurentnost destinacije u turizmu je FIFA Svjetsko prvenstvo čiji je domaćin 2022. godine Katar, što je prvi put da se događaj odvija na Bliskom istoku. Zemlja očekuje dolazak preko 3,5 milijuna međunarodnih turista što će zasigurno donijeti beneficije ne samo za turizam Katara, nego i cijele regije (Ayeh, 2017).

Uloga i utjecaj destinacija Bliskog istoka u sadašnjosti i budućnosti globalnog turizma su prema mnogima neupitni. Kako se svjetski turizam slobodnog vremena i putovanja oporavlja od pauze 2020. i djelomično 2021. godine, ova regija ima veliki potencijal za oporavak i napredak kada se u potpunosti ukinu ograničenja putovanja. Vlasti Bliskog istoka su dobro

definirale turističke strategije, započele ulaganja u projekte za poboljšanje turističke ponude i infrastrukture, pokrenule razvoj zrakoplovnih čvorišta te olakšale procese za dobivanje turističkih ili poslovnih viza (Falcon Villar, 2021). Također, Regionalni odjel UNWTO-a za Bliski istok smatra da se treba ojačati suradnja između država članica Bliskog istoka, stvoriti javno-privatna partnerstva za rješavanje mogućih problema, uključiti turistički sektor u nacionalne programe te olakšati stvaranje investicijskih fondova za potporu dionicima regionalnog turizma (UNWTO, n.d.). Ovim mjerama, turizam Bliskog istoka trebao bi preći brojke iz rekordne 2019. godine. Prema prognozama Svjetskog vijeća za putovanja i turizam (2022), turizam Bliskog istoka bi u idućem desetljeću trebao predvoditi gospodarski oporavak regija od posljedica koronavirusa i nestabilnih političkih situacija. Također, navode da bi prihodi od turističkih kretanja trebali rasti po prosječnoj stopi od 7,7% u razdoblju između 2022. i 2032. godine, te da bi se trebalo otvoriti 3,6 milijuna radnih mjesta u turističkom sektoru u navedenom razdoblju.

8. ZAKLJUČAK

Bliski istok turistička je regija velikog potencijala za turistički razvoj. Od politički nestabilne regije u prošlom stoljeću u kojoj su vladali ratni sukobi, prethodnih godina se otvara prema svjetskom tržištu i postaje liberalnija u svojim zakonima no i dalje čuvajući svoju kulturu i vjeru koja je važan faktor u životima stanovnika ove regije. Bliski istok ima mnogo mogućnosti i resursa koje može iskoristiti na turistički razvoj te kako bi iskoristila sve pozitivne utjecaje koje turizam pruža poput otvaranja novih radnih mjesta te bruto društvenog proizvoda. Iako oskudijeva u prirodnim resursima, regija je zadnjih godina pokazala da je turistički razvoj moguć na temelju kulturnih turističkih atrakcija koje su se dobro vođenom strategijom iskoristile za najbolje pružanje turističkog doživljaja ove regije. Države Bliskog istoka mogu se pohvaliti mnogim antičkim arheološkim nalazištima, posebno uz rijeke Eufrat, Tigris i Nil, te ostacima islamske arhitekture kroz stari i srednji vijek. Arapska kultura, jezici i drevne civilizacije privlačni su čimbenik za mnoge turiste koji se odluče na putovanje u ovaj dio svijeta te daje veliki značaj jedinstvenosti i posebnosti ove regije.

Turistički pokazatelji nam pokazuju značaj rast u dolascima u države Bliskog istoka od početka 21. stoljeća te rast prihoda turističkog sektora. Nastavak pozitivnih turističkih pokazatelja, 2020. godine spriječila je pandemija koronavirusa koja je zaustavila turizam i putovanja diljem svijeta. Međutim, ponovnim pokretanjem putovanja u slobodno vrijeme, turizam se u regiji 2022. godine vraća na iznose iz rekordne 2019. godine kada je Bliski istok bio najbrže rastuća regija u dolascima i приходima. Države s najvećim vrijednostima u turističkim pokazateljima regije su Saudijska Arabija, Egipat i Ujedinjeni Arapski Emirati što nam pokazuje i utjecaj ove tri sile u regiji. Najveća problematika turizma u regiji je nestabilna politička situacija u državama poput Jemena, Palestine, Iraka i Libije koja se održava i na ostale države regije te u strogim ponajprije vjerskim zakonima koji onemogućuju turističke dolaske. Međutim, moramo naglasiti značaj napredak posljednjih godina pri otvaranju državnih vlasti i tržišta, posebno Saudijske Arabije, prema svijetu.

Iako se nalaze u istoj regiji, ove dvije destinacije pružaju potpuno drugačiju turističku ponudu svojim posjetiteljima. Dok je grad Meka otvorena samo za pripadnike islamske vjeroispovijesti te je sveto mjesto islama, grad Dubai svoju turističku ponudu temelji na luksuznim hotelima i modernim atrakcijama poput trgovačkih centara. Unatoč tome, ova dva grada privlače svake godine milijune turista iz svakoj po sebi različitih razloga. Ovakva mješavina različitih oblika turizma koji se nalaze u regiji Bliski istok pružaju ovoj regiji mogućnost većeg turističkog razvoja jer je turistička ponuda raznolika te svaki pojedinac u ovoj

regiji može pronaći nešto za sebe. Naravno, moramo naglasiti prepreke poput nemogućnosti ulaska pripadnika drugih vjeroispovijesti u sveta muslimanska središta, no poštujući različite kulture i vjere, ovo ne bi smjelo predstavljati kamen spoticanja za dolazak u bliskoistočne države.

Atraktivnost i jedinstvenost turističke ponude Bliskog istoka ono je što će u narednim godinama osigurati još veći turistički razvoj i zainteresiranost turista za ovaj dio svijeta. Zbog globalnih klimatskih promjena i sve veće urbanizacije, upravljanje turizmom na održiv način nameće se kao nužan proces u budućem razvitku turizma Bliskog istoka.

POPIS LITERATURE

1. Al Omari, K., 2011: Protected Areas in the Arabian Peninsula, *Zoology in the Middle East* 54 (3), 21-26, DOI: 10.1080/09397140.2011.10648897
2. Ayeh, J., 2017: Travel Trends in the Middle East, u Lowry, L. L. (ured.): *The SAGE International Encyclopedia of Travel and Tourism*, SAGE Publications, Thousands Oaks, 1349-1353, DOI: 10.4135/9781483368924.n484
3. Boniface, B., Cooper, C., 2009: *Worldwide Destinations: The Geography of Travel and Tourism (Fifth Edition)*, Elsevier Ltd. Oxford, UK
4. Curić, Z., Glamuzina N., Opačić V.T., 2013: *Geografija turizma - regionalni pregled*, Naklada Ljevak, Zagreb
5. Ghazanfar, S. A., McDaniel, T., 2016: Floras of the Middle East: A quantitative analysis and biogeography of the flora of Iraq, *EDINBURGH JOURNAL OD BOTANY* 73 (1), 1-24, DOI:10.1017/S0960428615000244
6. Khan, R., 2013: Transport Network in the Middle East Region: A Spatial Analysis, *International Journal od Scientific Engineering and Research* 1 (3), 93-97
7. Klarić, Z., 2005: Geografski aspekti turističke regionalizacije svijeta prema konceptu Svjetske turističke organizacije, *HRVATSKI GEOGRAFSKI GLASNIK* 67 (2), 39-65, <https://doi.org/10.21861/HGG.2005.67.02.03>
8. Kovjanic, G., 2014: Islamic Tourism as a Factor of the Middle East Regional Development, *TURIZAM* 18 (1), 33-43
9. Kušen, E., 2001: Turizam i prostor: Klasifikacija turističkih atrakcija, *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam Vol.9* 1 (21), 1-14
10. Ladki, S., Abimanyu, A., Kesserwan, L., 2020: The Rise of a New Tourism Dawn in the Middle East, *Journal od Service Science and Management* 13, 637-648, <https://doi.org/10.4236/jssm.2020.134040>
11. Lew, A. A., Hall, C. M., Timothy, D. J., 2008: *World Geography of Travel and Tourism*, Elsevier Inc., Oxford, UK
12. Llewellyn, O. A., 2000: The WCPA regional action plan and project proposal for the North Africa and the Middle East, *Parks: The international journal for protected area managers* 10 (1)
13. Maljković, Z., Vidmar, B., Borovac, I., 2016: *ZEMLJA - Velika ilustrirana enciklopedija*, Mozaik knjiga, Zagreb
14. Šegota, T., Filipčić, A., 1996: *Klimatologija za geografе*, Školska knjiga, Zagreb

15. Vojnović, N., 2017: Prirodna osnova i turizam, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli,
16. World Tourism Organization (UNWTO), 2020: *Compendium of Tourism Statistics, Data 2014 - 2018, 2020 Edition*, Madrid, DOI : <https://doi.org/10.18111/9789284421459>
17. World Tourism Organization (UNWTO), 2020: *Yearbook of Tourism Statistics, Data 2014 - 2018, 2020 Edition*, Madrid, DOI : <https://doi.org/10.18111/9789284421442>

POPIS IZVORA

1. Abu Dhabi, n.d.: The wonders of Abu Dhabi, <https://visitabudhabi.ae/en> (30.8.2022.)
2. AirMundo, 2020: List of airlines in the Middle East, <https://airmundo.com/en/blog/list-of-airlines-in-the-middle-east/> (28.8.2022.)
3. Bahrain Tourism & Exhibitions Authority (BTEA) , n.d.: Tourist destinations, <http://www.btea.bh/tourist-destinations> (30.8.2022.)
4. Central Statistic Organization Iraq, 2019: Hotels and Tourism Resorts Complexes for 2018, shorturl.at/lSuX1 (3.8.2022.)
5. DIVA - GIS, n.d.: Global level, <https://www.diva-gis.org/Data> (21.7.2022.)
6. Dubai's Department of Economy and Tourism (DET), 2022: Annual visitor report 2021, <https://dubaitourism.getbynder.com/m/275d1fa95df3bf/original/DET-Annual-Visitor-Report-2021.pdf> (12.8.2022.)
7. Dubai's Department of Economy and Tourism (DET), 2022: Tourism Performance Report January - June 2022, <https://www.dubaitourism.gov.ae/en/research-and-insights/tourism-performance-report-june-2022> (12.8.2022.)
8. Embassy of the State of Palestine, n.d.: Tourism in Palestine, <https://www.palestine-australia.com/about-palestine/tourism/> (27.7.2022.)
9. Emberling, G., 2010: The Geography of the Middle East, <http://teachmiddleeast.lib.uchicago.edu/foundations/geography/essay/essay-01.html> (16.7.2022.)
10. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, 2021: Arapski poluotok, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3547> (27. 7. 2022.)
11. Humanitarian Data Exchange, 2019: Global airports, <https://data.humdata.org/dataset/global-airports> (6.8.2022.)

12. Humanitarian Data Exchange, 2019: Global ports, <https://data.humdata.org/dataset/global-ports> (6.8.2022.)
13. International Road Transport Union (IRU), 2009: Middle East Trade & Road Transport Survey, <https://www.iru.org/sites/default/files/2016-01/en-met-transport.pdf> (16.7.2022.)
14. International Trade Administration, 2022: Saudi Arabia - Country Commercial Guide, <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/saudi-arabia-travel-tourism-and-entertainment> (12.8.2022.)
15. MapCruzin, n.d.: Egypt Country, Cities and Places GIS Shapefile Map Layers, <https://mapcruzin.com/free-egypt-country-city-place-gis-shapefiles.htm> (26.7.2022.)
16. Millington, A., 2019: Top 19 most visited cities around the world in 2019, <https://www.businessinsider.com/most-visited-cities-around-the-world-ranked-2019-9#13-mecca-saudi-arabia-10-million-7> (11.8.2022.)
17. Ministry of Tourism & Antiquities, n.d.: Where to go, <https://www.travelpalestine.ps/en/category/11/1/Where-to-Go> (27.7.2022.)
18. National Centre for Statistic & Information (NCSI), 2022: Tourism, <https://data.gov.om/dedblxg/tourism?regions=1000000-oman&nationality=1000000-total&indicators=1000220-number-of-employees> (29.7.2022.)
19. OECD, 2020: Egypt in *OECD Tourism Trends and Policies 2020*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/74345b15-en> (29.7.2022.)
20. Poncet, S., n.d.: Could Saudi Arabia Become the Next Tourism Leader in the Middle East, <https://hospitalityinsights.ehl.edu/saudi-arabia-tourism> (12.8.2022.)
21. Saudi Tourism Authority, n.d.: Activities and attractions, <https://www.visitsaudi.com/en/do> (30.8.2022.)
22. Saunders, J., n.d.: 13 Towns and Villages in Qatar Everyone Should Visit, <https://www.hotels.com/go/qatar/towns-and-villages-qatar> (30.8.2022.)
23. Shade Relief, n.d.: World Relief Map, www.shadedrelief.com/world_relief/download.html (18.7.2022.)
24. Skirka, H., 2021: The 10 busiest airports in the Middle East in 2021: Dubai tops the list, <https://www.thenationalnews.com/lifestyle/travel/the-10-busiest-airports-in-the-middle-east-in-2021-dubai-tops-the-list-1.1198757> (6.8.2022.)
25. Svjetska banka, 2022: International tourism, number of arrivals - Middle East & North Africa,

- https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=ZQ&most_recent_year_desc=false (21.7.2022.)
26. Temehu, n.d.: Introduction To Hotels, Hostels & Campsites In Libya, <https://www.temehu.com/hotels/introduction.htm>, (3.8.2022.)
 27. Temehu, n.d.: Itineraries & Tours To Libya, <https://www.temehu.com/> (28.7.2022.)
 28. The First Group, n.d.: Five reasons why Dubai is popular with tourists, <https://www.thefirstgroup.com/en/news/five-reasons-why-dubai-is-popular-with-tourists/> (12.8.2022.)
 29. The Mysterious World (TMW), n.d.: Top 10 Tourist Attractions in UAE, <https://themysteriousworld.com/top-10-tourist-attractions-in-united-arab-emirates/> (30.8.2022.)
 30. Tourrom, n.d.: 20 Best Tourist Attractions to Visit in Yemen, <https://tourrom.com/asia/yemen/tourist-attractions-yemen/> (30.8.2022.)
 31. UNEP-WCMC i IUCN, 2022: Protected Planet: The World Database on Protected Areas (WDPA) and World Database on Other Effective Area-based Conservation Measures (WD-OECM), Cambridge, UK, www.protectedplanet.net (22.7.2022).
 32. UNESCO, 2022: World Heritage List, <https://whc.unesco.org/en/list/> (23.7.2022.)
 33. United Nations (UN), 2001: Agreement on the International Roads in the Arab Mashreq, https://treaties.un.org/doc/source/RecentTexts/11_B_33E.pdf (16.7.2022.)
 34. Whiteaker, J., 2022: The GCC railway really should be built (but might not be), <https://www.railway-technology.com/analysis/gcc-railway-built-infrastructure/> (29.8.2022.)
 35. World Tourism Organization (UNWTO), 2022: UNWTO Tourism Data Dashboard, <https://www.unwto.org/tourism-data/unwto-tourism-dashboard> (20.7.2022. - 10.8.2022.)
 36. World Tourism Organization (UNWTO), 2021: International Tourism Highlights, 2020 Edition, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284422456> (21.7.2022.)
 37. World Tourism Organisation (UNWTO), n.d. : Regional Department for the Middle East, <https://www.unwto.org/middle-east/the-regional-department-for-the-middle-east-manages-unwto-s-activities-across-the-region> (13.8.2022.)
 38. World Tourism Organization (UNWTO), 2016: International Tourism Highlights, 2016 Edition, Madrid, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145> (21.7.2022.)

39. World Travel & Tourism Council (WTTC), 2022: Middle East Travel & Tourism sector expected to create 3.6 million new jobs within the next decade, <https://wttc.org/News-Article/Middle-East-Travel-Tourism-sector-expected-to-create-3-6-million-new-jobs-within-the-next-decade> (25.7.2022.)

POPIS SLIKA I TABLICA

POPIS SLIKA

Sl. 1. Reljef Bliskog istok.....	2
Sl. 2. Geografski položaj turističke regije Bliski istok unutar geografske regije Bliski istok.....	4
Sl. 3. Zaštićena područja kopna, unutarnjih voda i mora u državama Bliskog istoka 2022.godine.....	6
Sl. 4. Turističke atrakcije Bliskog istok na UNESCO Popisu svjetske baštine 2022. godine.....	9
Sl. 5. Ukupni turistički dolasci i turistički dolasci turista iz bliskoistočnih država u države Arapskog poluotoka 2018.godine.....	10
Sl. 6. Turističke atrakcije Egipta.....	13
Sl. 7. Promjena broja turističkih dolazaka u razdoblju od 2000.-2019. godine u regiji Bliski istok.....	16
Sl. 8. Broj turističkih dolazaka po mjesecima 2019., 2020. i 2021. godine u regiju Bliski istok.....	17
Sl. 9. Broj turističkih dolazaka u države Bliskog istoka 2019. godine.....	18
Sl. 10. Struktura međunarodnih turista u državama Bliskog istoka 2018. godine prema emitivnim tržištima.....	18
Sl. 11. Broj turističkih noćenja 2018.godine u državama Bliskog istoka.....	20
Sl. 12. Indeksi promjene prihoda od turizma 2020.godine s obzirom na 2019.godinu u državama Bliskog istoka.....	22
Sl. 13. Broj zaposlenih u turizmu 2018. godine po državama Bliskog istoka.....	22
Sl. 14. Iskorištenost smještajnih kapaciteta 2018. godine na području Bliskog istoka.....	24
Sl. 15. Komunikacijski faktori regije Bliski istok.....	26
Sl. 16. Razlozi posjeta Dubaiju 2021. godine.....	28

POPIS TABLICA

Tab. 1. Broj zaštićenih područja prema IUCN kategorijama u regiji Bliski istok 2022. godine.....	7
Tab. 2. Prihodi od turizma 2019. godine po državama Bliskog istoka.....	18
Tab. 3.. Broj hotela i sličnih objekata, soba i kreveta u državama Bliskog istoka 2018. godine.....	23